

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI CİHADININ AFGANİSTAN'DA YANSIMALARI

Yusuf AYDIN*

Araştırma Makalesi

DOI: <https://doi.org/10.47088/utad.1451167>

Öz

İlan edilen son ve başarısız Osmanlı cihadının tüm İslam âleminde olduğu gibi Afganistan'da da zayıf yansımaları oldu. Büyük Harp yıllarında kapalı bir devlet olan Afganistan, İngiltere'den aldığı senelik nakdi yardımlarla ayakta durabiliyordu ve İngiltere'nin adeta arka bahçesiydi. Bu sebeple bir Türk-Alman ittifakına girmesi mümkün değildi. Zaten nizamî bir ordusu yoktu ve Peştun, Dari, Afridi vs kabile hayatına dayanan Afganistan, feodal bir sistemle idare ediliyordu. Almanlar, Türkistan ve Hindistan'a ulaşmak için Afganistan'ı kullanacaklardı. Büyük Harbin başlarında Almanların da baskısıyla Afganistan'a giden Türk-Alman heyeti, Afganistan'ı Cihad-ı Ekber'e ikna etmeye çalışacaklardı. Ancak, Türk-Alman heyetleri ve Rauf Bey'in Heyet-i Seferiyesi bunda başarılı olamadı. Türk-Alman heyetleri arasındaki ihtilaflar, Afgan emirini aldatmağa çalışarak "Almanların Paris'e girdiğini, Türklerin de Mısır'ı düşürmek üzere olduğunu, Afganistan'ın da Cihad-ı Ekber'den hisse almak için acele etmesi gerektiğini söylemeleri tepkilere sebep oldu. Afgan Emiri de Rusya ve İngiltere arasında çığnmemek için bir Türk-Alman kuvvetlerinin Afganistan'a girmesini istiyordu. Bu talebin gerçekleşmesi imkânsızdı. Emir'in yakın çevresi cihada istekliyseler de İngiltere'den para yardımı alan Emir oyalama taktiğiyle akıllıca davranıp halkını harbe sürüklemedi.

Anahtar kelimeler: Afganistan, Alman Propagandası, Cihat, Hilafet, Panislamizm.

ECHOES OF THE OTTOMAN JIHAD IN AFGHANISTAN DURING WORLD WAR I

Abstract

The proclaimed last and unsuccessful Ottoman jihad had weak reverberations in Afghanistan, as it did throughout the Islamic world. Afghanistan, a closed state during the years of the Great War, could sustain itself with annual cash aids from Britain and was virtually its backyard. Therefore, it was not possible for it to enter into a Turkish-German alliance. Moreover, Afghanistan lacked a regular army and was governed by a feudal system based on Pashtun, Dari, Afridi, and other tribal lifestyles. The Germans intended to utilize Afghanistan to reach Turkestan and India. In the early days of the Great War, a Turkish-German delegation, under the pressure of the Germans, went to Afghanistan to persuade it to join the Greater Jihad. However, neither the Turkish-German delegations nor Rauf Bey's Expeditionary Committee succeeded in this endeavor. Disputes among the Turkish-German delegations arose when they arrogantly urged the Afghan ruler to swiftly join the Greater Jihad, claiming that "the Germans had entered Paris, and the Turks were about to capture Egypt," which provoked reactions. The Afghan ruler, fearing not to be trampled between Russia and Britain, wished for a Turkish-German force to enter Afghanistan. However, this request was impossible to fulfill. Although the ruler's close circle was eager for jihad, the Emir, who received money from Britain, cunningly refrained from dragging his people into war by employing delaying tactics.

* Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, e-posta: yusufaydin47@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9667-9246

Key words: Afghanistan, Caliphate, German Propaganda, Jihad, Pan-Islamism.

Giriş

Batılıların Haçlı Seferleriyle Doğu'ya saldırmasının ardından ve iki asırlık katliamlardan sonra, Haçlılar, Asya'nın batı cihetlerinden mağluben çekildi. Sadece Venedik, ticaret yollarında sebat etti; ama Portekizliler, yeni bir Baharat yolunu keşfedene kadar bu bölgede inat ettiler. Asya pazarları fakirleşti, İslam geriledi, bu da Bonaparte'ın Mısır'a girişine kadar sürdü. Mısır'la yeni bir dünya keşfedilmişti. Geniş muntıkalar siyasî, ticarî, sınaî hayata hazırdı. Sömürgecilik, Portekiz ve İspanyollardan Hollanda, İngiltere ve Fransa'ya geçmişti. 19 yy'dan itibaren İslam devletleri tek tek sömürgecilerin eline geçti. Fransa, Hindistan ve Mısır'ı İngiltere'ye kaptırdıktan sonra, Kuzey Afrika'ya, Ruslar da Orta Asya ve Kafkasya'ya yerleşti. 20. Asırda Türkiye, İran ve Afganistan iktisadî menfaat bölgelerine ayrıldı. Sömürgeciliğin mantikî sebepleri vardı: Rusya, kendisini büyüleyen Hindistan'a ve sıcak denizlere açılmaya çalışıyordu. İngiltere, 1783'ten beri Doğu Hindistan Şirketi ile Hindistan'a giden kara ve deniz yollarına hâkim olmaya çalışıyordu. Bu yolların üzerinde Malta, Kıbrıs, İskenderiye, Süveyş, Mısır, Filistin, Aden, Maskat, Irak, Güney İran, Seylan, Belucistan ve Afganistan uzanıyordu¹. Afganistan'ın iki ana devleti Kabil ve Kandahar Krallıklarıdır. Ekber'in tarihçisi Abul Fazel 1602'de "*En eski zamanlardan beri Kabil ve Kandahar Hindistan'ın kapıları olarak görülüyordu; biri Turan'a, diğeri İran'a açılıyor; eğer buralar iyi korunursa, Hindistan yabancı istilalardan emin olur*" diyordu².

Afganistan, 1738-1739 İran istilasına kadar Hint-Moğol devletine bağlıydı. Bağdat ve Erivan için Türkiye ile harp halinde olan İran, Kandahar için de Hint-Moğol devletiyle harp halindeydi. Çöken Hint-Moğol İmparatorluğu için İngiltere ve Fransa harp halindeydi. Fransa'yı yenen İngiltere, kuzey ve batı Hindistan'a yüklendi. Nadir Şah'ın ölümünden sonra da İran, Afganistan hâkimiyetinden vazgeçti. Ancak diğer rakip Ruslar Afganistan'a kayıtsız kalamazlardı. Buraya hâkim olan, Indus (*Sir Derya, Seyhun*) ve yukarı Asya ticaretine hâkim demektir. Rusların niyetini bilen İngiltere, Rusya'nın İran'a uyguladığı düşmanca teşebbüslerden rahatsızdı, sadece bir fırsat bekliyordu³.

Beklenen fırsat geldi. 30 seneden beri İngiltere'de sürgün yaşayan Şuca-ül Mülk, Kabil tahtına oturtuldu. İngiliz birlikleri Şuca'nın etrafını sardı. Bengal ordusu 10 Aralık 1838'den beri Şuca-ül Mülk'ü izliyordu; Şah Şuca, 8 Mayıs'ta

¹ K.T. Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", *Un Siècle et Demi d'Histoire*, Cilt 3, Strasbourg: Editorial Argenton, (1931) 567. Batı Kültür Rönesans'ı Doğu'ya geç girdi. İran, 20. Asırda Batı kültürüne, Afganistan harbin sonunda laikliğe açılacaktır. 568.

² A.D. Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *Revue des Deux Mondes (RDM)*, Cilt 21, 1ère partie, (1 janvier 1840) 91.

³ A.D. Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", 92.

Kandahar'da Afganistan emiri oldu, 7 Ağustos'ta Kabil'e girdi. İngiliz bakan Macnaghten, Afgan eyaletlerini yeniden teşkilatlandırarak Hindistan ile Rusya arasına sarsılmaz bir engel dikmiş oldu⁴. Artık Hindistan'da İngiltere'nin emperyal karakteri kurulmuştu. Orta Hindistan, 1817'de Pindari'lerin imhasıyla ve 1826'da Bhurtpore hâkimiyetini ele geçirilmesiyle emniyet altına alındı. Güney'de de Doğu Hindistan Şirketi hâkimdi. Nepal ve Birmanya ile yapılan antlaşmalarla Doğu ve Güney-Doğu Hindistan'da İngiliz nüfuzu hâkim oldu⁵.

Afganistan sorununu çözmekte kararlı olan Rusya İran'ı, Herat üzerine sefere kışkırtıyordu, Bundan endişe duyan İngiltere Hind-Britanya İmparatorluğunun hudutlarını İndus'a kadar genişletmeyi ve nehrin batısında da İngiliz nüfuzunu pekiştirmeye çalışıyordu. 1880'li yıllarda Afganlar tahminen 2-8 milyon arası küçük bir topluluktuk⁶. Ruslar Türkistan, Fergana ve Türkmenistan'a hâkim olduktan sonra hudutlarını Oxus'a (Amu Derya, Ceyhun) kadar ilerletti. Bundan ürken İngilizler, Afganistan üzerinde yoğunlaşacaktır⁷. Ruslar, 1881'de Göktepe Savaşı ile Türkmenleri ağır bir mağlubiyete uğrattıktan sonra (8.000 Türkmen katledildi) Rusya için artık Hindistan yolu açıldı⁸. Ruslar, Herat'a doğru ilerliyorlardı⁹. Mısır'la başı dertte olan İngiltere endişeliydi ve Avrupa'da yükselen bir Almanya vardı.

Bu tarihlerden itibaren büyük harbe kadar, *Asie Antérieure*'ün (Küçük Asya, Kafkasya, İran, Suriye ve Arabistan) üç büyük devleti vardı: Türkiye, İran ve Afganistan¹⁰. Harp başladığında, Türkiye ve İran gibi Afganistan da 1914'te, hâkimiyetini sınırlayan birtakım yükümlülükler altındaydı; Sonraları, bilhassa İngiltere ile temas kuracaksa da o günlerde kapalı bir devletti. Harp yıllarının mevcut hanedanı 1842'de iktidara gelen Dost Muhammed'e kadar uzanmış ve 1856'da İngiltere tarafından tanınmıştı. İç gelişmeler Emir Abdurrahman zamanında başladı ve feodaliteyle amansız mücadele verdi. Merkezi bir

⁴ Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", 93.

⁵ Doğu Hindistan Şirketi için teferruat: Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", 22, (15 mai 1840) 595 vd.

⁶ G. Valbert, "La Question Indo-russe d'après deux voyageurs français", *RDM*, 90 (1888) 201.; *Haver* gazetesine göre (17 KE 1914) Afganistan nüfusu 6 milyondur. "Sancak-ı İslam altında bir içtima" *Tanin* no: 2117, 13 TS 1914, 3.

⁷ Valbert, "La Question Indo-russe", 201. ; Bir gün Ekber Şah, oğlu veliaht Selim ile payitahtında, Agra kalesini gezerken, Selim sorar: "Baba, neden Agra etrafında hendek kazmıyorsun? –Evladım, Agra'nın hendeği İndus'tur, İndus'un muhafızları da Afganlardır" der. Valbert, "La Question Indo-russe", 201. Rusya'nın Hindistan üzerindeki ihtirasları hk. bkz: Cuchéval-Clarigny, "L'avenir de la puissance anglaise", *RDM*, 69 (15 Juin 1885) 788 vd.

⁸ Sir Olaf Caroe, *Sovyet İmparatorluğu*, Çev. Zerhan Yüksel, Cilt 1, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1975, 137.; Göktepe savaşı ve Merv'in düşüşü hakk. bkz. Cuchéval-Clarigny; "L'avenir de la puissance anglaise", *RDM*, 69 (15 Juin 1885) 791 vd.

⁹ Cuchéval-Clarigny, "L'avenir de la puissance anglaise", 791-792.

¹⁰ Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Égypte", 588.

hükümet kuruncaya kadar 100.000'den fazla insan öldürdü. 1901'de öldüğünde, Afganistan dize gelmişti¹¹. Abdurrahman'ın oğlu Habibullah'ın karşısında, otoritesine karşı çıkacak kuvvet kalmamıştı. Harice karşı sulhperver siyaseti, dâhilde reform yapmasına fırsat verdi. Müslüman Şark'ın entelektüel uyanışı Afganistan'da oldu. Yeni emir, modern okullarla işe başladı. 1914 Harbi sırasında tarafsızlık politikası izleyecek ve babası gibi İngiltere'ye sadık kalacaktır¹².

Mahmud Tarzi'nin¹³ yazdığı Coğrafya kitabına göre Afganistan: 10 milyon nüfus, dağ ve ormanlık, sarp arazi olan bir ülkedir. Hükümdarın mensup olduğu Muhammed Zey, Barekzey, Ahmed Zey, Cedran, Tireliler, Afridiler, Bakhmanlılar gibi kabileler vardır. Tireli ve Afridiler Hindistan-Afganistan arasında yaşarlar, vergi vermezler, bir nevi muhtardırlar. Harp zamanında Afgan emirine yardım ederler. Hanefi-Sünni'dirler. Fuhuş nadirdir, müskirat yoksa da Çers/esrar, afyon kullanırlar¹⁴. Afganistan ve havalisi çoğu zaman İngilizlerle Ruslar arasında bir mücadele sahası olmuştur¹⁵.

---

¹¹ Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", 595.

¹² Habibullah, hayatının sonuna doğru büyük felaket yaşadı: monogamiyi terketti, çokça tenkit edilen 50 kadınlık bir harem kurdu. Bu da hala aydınlatılmayan ve hayatına mal olan suikasta yol açtı. 20 Şubat 1919'da Celalabad civarında av partisi sırasında bir subayın silahlı saldırısına uğradı. Katil yakalandıysa da kimliği hala meçhul bir yüksek kumandanın emriyle karanlıkta salıverildi. Masum bir subay idam edildi. Tahta geçen kardeşi Nasirullah katili aramadı. Habibullah'ın 3^ü oğlu Emanullah, isyan etti ve tahta geçti. Bağımsızlık ilanına teşebbüs edince İngiliz uçakları, Celalabad'ta Afganları bombaladı. Bunun yankıları Afganistan'da büyük oldu ve 7 Mayıs 1919'da Afgan askerleri, Hint hudutlarını geçtiyse de husumet uzun sürmedi. Başlayan müzakereler 22 Kasım 1921'de nihaî sulhla bitti, bağımsızlık tanındı. 28 Şubat 1921 antlaşmasıyla da Rusya tarafından bağımsızlığı tanındı. Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", 595.

¹³ Habibullah tahta çıktığında sürgündeki Afgan ekâbirini affetti; dönenlerden bir gurup da Tarzi ailesiydi. Muhammed Tarzi, şair ve aydın bir insandı. Abdurrahman Han ile yaptığı siyasi bir münakaşa sonunda İstanbul'a sığınmış, Şam'a yerleşmişti. Oğlu Mahmud Tarzi, İstanbul ve Şam'da modern tahsil görmüş bir Türkofildi. Kabil'de çıkardığı *Sirac-ul Ahbar-ul Afganiye* gazetesi ile Osmanlı reformlarının örnek alınmasını istiyordu. Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981, 127.; Ayrıca bkz. Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, Haz. Kenan Karabulut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007, X.: Togan, Tarzi hakkında şunları yazar: "Mahmut Han Tarzi, 1923'te Afganistan'ın Paris sefiridir. 22. 12 1923'te kendisini ziyaret ettim. Kucaklaştık. Ben Tarzi'nin çıkardığı Sirac-ul Ahbar gazetesinin 1913-1914 senelerinde müdavimiydim. Tarzi İnayetullah (bir önceki Afgan şahı) ve Emanullah hanın kayınpederi olduğundan nüfuzu büyüktü". Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul: 1969, 537-538.

¹⁴ "Bugünkü Afganistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 191, 22 Mayıs 1921, 2.

¹⁵ Rusların Afganistan ve Hindistan emelleri ve İngiliz tepkileri hakkında bkz: Cuchéval-Clarigny, "L'avenir de la puissance anglaise", 788 vd; Hindistan, İran, Afganistan, Belucistan ve civarı İngiliz faaliyetleri ve İngiliz-Rus menfaat çatışmaları hakk. bkz: Rouire, "La question du Golfe persique II.", *RDM*, 17 (1903) 352 vd; Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, 1ère partie, (1 janvier 1840).; Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, 21, 2ème partie, 1840.; Jancigny, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, 21, 3ème partie, (15 mars 1840). A.de Jancigny'nin bu ilk 3 makalesi Afganistan'a dairdir. Son makale ise ehemmiyetle Afganistan ve

1. İstanbul'da Cihad-ı Ekber İlanı

Saray-Bosna cinayetiyle patlayan harbin akabinde 14 Kasım 1914'te Osmanlı matbuatında cihat, "Cihad-ı Ekber-Farz-ı ayn" başlığıyla duyurulmuştu¹⁶. Bu da Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği son ve başarısız cihad idi. Bundan birkaç gün önce, 11 Kasım 1914'te yayınlanan Padişah'ın Harp Beyannamesi'nde Rusya'nın mütecaviz siyaseti anılmış ve 300 milyon Müslümanın kaderinin bu harbe bağlı olduğu zikredilmişti¹⁷. Aynı gün yayınlanan Başkumandanlık Beyannamesi de aynı mahiyetteydi: 300 milyon Müslümanın dualarından, cennet ve şehadetin ulviyetinden bahsediliyordu¹⁸. Cihat ilanının ardından fetva Arapça ve Fransıza'ya çevrildi¹⁹.

Afganistan'da Cuma hutbeleri Osmanlı halifesinin adına okunuyordu²⁰. Cihat ilanı, Afganistan, Hindistan ve Türkistan'da yarattığı kısmî heyecanla, Almanların da teşvikiyle Ağustos 1915'te bir Türk-Alman heyeti Kabil'e gönderildi. Yzb. Kâzım Bey ve Niedermayer başkanlığındaki Türk-Alman heyeti, İran üzerinden Kabil'e gitti. Heyet, Afganların cihada iştirakini ve Hindistan'a saldırmasını istiyordu. Emir Habibullah'ın üçüncü oğlu, kardeşi Nasrullah Han, Mahmud Tarzi ve damadı Emanullah Han ve diğer Afgan ekâbiri bu hususu tasvip ettilerse de Habibullah temkinliydi; bunun için bir Türk-Alman ordusunun Afganistan'a gönderilmesi şartını koşuyordu. Aslında Habibullah, İngilizleri kızdırmamak için tarafsızlıktan yanaydı²¹. 24 Ağustos 1914'te Afganistan resmen tarafsız oldu. Bu da Üçlü İttifak'ın Afganistan'a yaklaşmasına sebep oldu. Niedermayer teşebbüse geçti. Türk subayı Kâzım Bey de Halife'nin bir mektubuyla, Hind devrimci Mahandra Pratap ve Mevlevi Bereketullah'tan oluşan bir heyeti 7 Eylül 1915'te Kabil'e götürdüyse de bir netice

---

Hindistan'a dairdir. Jancigny, *Etat Actuel des Indes Anglaises* », *RDM*, 22, dernière partie, (15 mai 1840).; Valbert, "La Question Indo-russe", 201 vd.; Caroe, 137 vd.

¹⁶ Şeyhülislam Hayri Efendi'nin imzasını taşıyan Cihat fetvası Yeniköylü Mevlevi hattat Nuri Bey'in hatt-ı destinin ürünüdür. Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul: 1983, 251. Ubeydullah Efendi bu fermanı Afganistan'a götürürken İran'da İngilizlerin eline düşmüştü, fetva halen British Museum'dadır. Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca*, 251. Cihat ilanı ve iç ve dış yankıları hakkında teferruat için bkz. Yusuf Aydın, *Birinci Dünya Savaşında Cihat İlanı ve Orta Doğu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2015, 91-179; ayrıca bkz. "La proclamation de la guerre sainte par la Turquie", *L'Asie Française (AF)* no 160, (Juillet-décembre 1914) 288 vd.

¹⁷ Ministère des Affaires Etrangères (MAE), Vol. 896, Guerre 1914-1918, Turquie, "Manifeste de S. M. le Sultan", *La Turquie*, 13 Novembre 1914.

¹⁸ MAE. Vol. 896, Guerre 1914-1918, Turquie, "Manifeste de S. M. le Sultan", *La Turquie*, 13 Novembre 1914.

¹⁹ Cihad-ı mukaddesin Farsça tercümesi için bkz. *İslâm Mecmuası*, sayı 15, 16 TS 1330. "Müçtehidin-i İslamiye Fetvaları", *Tanin*, no: 2187, 22 Kânûn-u Sâni, 1915, 1.; Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, Cilt I, İstanbul: 2. B., 1967, 36-37.

²⁰ Saray, *Afganistan*, 128-129.

²¹ Saray, *Afganistan*, 130.

alınmadı. Zaten Afganistan'ın nizami bir ordusu yoktu. Kabileler de savunmada başarılıydı²². Afgan ordusu, teknik cihazattan, talim ve terbiyeden mahrumdu; dumanlı ve barutlu adi silahlar ve bir miktar adi ateşli toplara sahipti. Kabileler de kuvvetlerini bu ordunun etrafında toplayamazlardı²³. Aslında Cihad-ı Ekber gereği Başkumandanlık, İngiliz ve Rusların aleyhine umumi bir cereyanın istihsalı ve aşiretlerin istihdamı için 4. Ordu Müfettişi valilerle temas ederek aşiretleri cihada davet etmişti. Ancak Orta Çağ hayatı yaşayan aşiretlerle bu kadar büyük bir dava kazanılmazdı Aşiretler cihada katılsalar da kuru kalabalıktan öteye gidemezlerdi²⁴.

2. Afganistan'da Türk-Alman Faaliyetleri

Almanya, Afganistan'la çok ilgileniyordu. Zira İran, Hindistan, Belucistan gibi Afganistan da Almanya'nın Şark İmparatorluğunun bir projesini teşkil ediyordu²⁵. Fakat tüm gayretlere rağmen bu proje başarısız oldu. Almanya ve Türkiye tüm gücüyle İran üzerinden Afganistan'a sızmaya çalıştı. Guillaume II veliahtlığı sırasında Hindistan'a yaptığı bir seyahatle dikkati bu bölgeye çevrilmişti. Dönüşünde hazırlanan raporların en mühimi Niedermeier raporudur. Rapor, İngiltere'yi Hindistan'da vurmak yerine İran ve Afganistan'da İngiltere karşıtı isyanlarla yıpratmayı öngörüyordu²⁶. Panislamizm, Bağdat'tan İran'a yöneliyor, İsfahan üzerinden Afganistan'a, Kuzey-Doğu Hindistan'a, yarı-Türko-Mongol bölgelere ulaşıyordu. Bu korkutucu bir gelişmeydi²⁷. Bu bakımdan Hindistan'ı geçmek için Afganistan kilit roldeydi. Almanlar önce İran'a yüklendiler. Türkistan ve Hindistan'a Afganistan vasıtasıyla ulaşacaklardı. Bu maksatla Almanlar, harpten çok önceleri

---

²² *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, Cilt III, İran-İrak Cephesi, 1914-1918*, 1. Kısım, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, 1979, 13. ; Bu heyet, Belucistan-Afganistan hududundaki İngiliz kordonuna rağmen 34 kişi Herat tarikiyle Afganistan'a geçebilmişlerdi. Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, c. 2, Ankara: 1928, 108.

²³ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, 19.

²⁴ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, 5. Aşiretlerin menfi tutumları ve işe yaramaz tavırları, Musul Valisi Süleyman Nazif'in ve Basra vali vekili Miralay Subhi Bey'in düşünceleri için bkz. devamı sayfalar.

²⁵ Service Historique de L'Armée de Terre, (SHAT) 16 N 2984, Extrait de la presse suisse, "Les allemands en Perse", *Le Démocrate*, 7 décembre 1915, Presse suisse; "Les Allemands en Perse", *Le Temps*, no: 19874, 5 décembre 1915, Başmakale.; Afganistan, Hindistan ve buralardaki Alman faaliyetleri hak. Bkz. George Ducrocq, "Les Allemands en Perse", *Revue du Monde Musulman (RMM)*, 54 (1923) 138. Aly el Ghaiaty, "Les menées germano-turques en Orient", *Correspondance d'Orient*, no: 192, (25 juin 1918) 357-358.

²⁶ Ali Rahmani, "L'Iran dans la stratégie allemande (1896-1921)", *La Perse et la Grande Guerre*, Institut Française de Recherche en Iran, Téhéran : 2002, 113 vd.

²⁷ Commandant M. Larcher, *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris : Berger-Levrault, 1926, 80.

hazırlık yapmışlardı²⁸. Müttefikler işin farkındaydı ve gereken tedbirleri almakta gecikmiyorlardı. *Le Temps* gazetesinin bir haberi Almanların Afganistan hassasiyetini gösterir: “İsfahan’dan gelen haberler, çok sayıda Alman’ın Kürt kervanları refakatinde silah ve altınla birlikte geldiklerini gösteriyor. Afganistan hududundaki Rus birlikleri, İran çetelerinin iğtişâş faaliyetlerini önlemek için Afganistan ve Belucistan’ın hudut bölgelerini işgal eden Hindu birlikleriyle birleşerek güneye indiler”²⁹.

Almanya, Şark hayallerini gerçekleştirmek için 1914’te Berlin’de *Hindistan Komitesi*’ni kurmuş, 16-19 Aralık 1914’te de bir konferans tertiplemişti. Alınan karar gereği *Afganistan Misyonu* adı altında 25 kişilik bir grup, 21 Aralık 1914’te Türkiye’ye geldi³⁰. Heyet, 1.000 kişilik bir Türk birliğiyle korunacak ve Hıristiyan Almanlar az görünecekti. Hatta Enver Paşa, onların Türk üniforması giymelerini istemiş, ancak reddedilmişti. Teferruat İstanbul’da konuşulacaktı. Heyet, Afgan emirine özel mesajlar ve vaatler götürecekti³¹.

Bu sıralarda Türkler zor durumdaydı, Çanakkale’ye bir saldırı bekleniyordu, Sarıkamış ve Kanal harekâtları mağlubiyetle sonuçlanmıştı. İngilizlerin Bağdat’a ilerlemeleri söz konusuydu; Ruslar da İstanbul’un işgalini düşünüyorlardı. Ayrıca Türk ve Alman heyetleri arasındaki ihtilaflar sebebiyle Türk-Alman ortak seferi iptal edildi. Bundan sonra Almanlar müstakil hareket edeceklerdi. Bunun üzerine Wassmuss, heyeti Niedermeier’e bırakıp yalnız gitti. Berlin, muhtemelen planını değiştirmişti³². Wassmuss, Bağdat’tan Şiraz’a geldi. Şiraz, İran ve Afganistan için operasyon merkezi olarak seçilmişti. Hedef, Afgan emirini tarafsızlıktan caydırmaktı; Wassmuss, 26 Şubat 1916’da İsfahan’a geldi³³. İsfahan’da son derece aktif olan Alman başkonsolosu Dr. Pugin de faaliyet halindeydi. *Hablul Metin*’in 24 Mayıs 1915’te yazdığına göre Dr. Pugin, Alman subaylarla, silahlar ve cephanelerle beraber Türkiye’den Horasan’a yönelmiş, muhtemelen Afganistan-Hindistan hudutlarında, karışıklıklar çıkarmaya çalışmıştı. Dr. Pugin, Türkiye’nin harbe girişiyle birlikte Tahran’da hükümet üyeleriyle görüşmüş, Müslüman olduğunu ve Guillaume II’nin de İslam ve Şii olduğunu belirtmişti³⁴.

---

²⁸ “La Perse et la Guerre”, *Journal des Débats*, (JD) no: 227, 14 août 1916, Başmakale.

²⁹ “La situation en Perse”, *Le Temps*, no: 19974, 27 août 1915, 4.

³⁰ Ali Rahmani, “L’Iran dans la stratégie allemande”, 114 vd.

³¹ Peter Hopkirk, *İstanbul’un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev. Mehmet Harmanlı, Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, İstanbul: 1995, 117-125 vd. Geniş bilgi: Christopher Sykes, *Wassmuss “Le Lawrence Allemand*, Paris: Payot 1936.

³² Hopkirk, *İstanbul’un doğusunda*, 125 vd.

³³ Ali Rahmani, “L’Iran dans la stratégie allemande”, 114 vd.

³⁴ “Les intrigues allemandes en pays musulmans”, *AF*, 162, (Avril-juillet 1915) 53; “Le docteur Pugin”, *RMM* 30 (1915) 202; bu hususta teferruat için bkz. Aydın, *Cihat ilanı ve Orta Doğu*, 163 vd.

Türklerin İran'a girişinden sonra, İran'da Türk-Alman faaliyetleri hızlandı, Afganistan'a sızma teşebbüsleri yoğunlaştı. İstanbul'da kısa süre önce toplanan harp konseyinde, Afganistan'a yeniden Türk subaylar gönderilmesi kararı verildiğine dair rivayetler vardı. Ancak bu subayların, bir yandan Rus hatlarını, diğer yandan da Afganistan hududunda kurulan kordon yüzünden Afganistan'a girmeleri hayli zordu³⁵. Bu ajanların İran, Afganistan ve Belucistan'a akınları harbin sonlarına kadar sürecek ve panislamik faaliyetler yürüteceklerdir. Bu maksatla iki Alman misyonu Afganistan'a ve Buhara'ya gidecektir³⁶. Bu hususta Korganof şunları söyler: "*Türk ajanlar enerjik tedbirlerle Müslümanları kızdırtıyordu. Kafkas cephesinin çöküşünden faydalanan merkezi imparatorluklar, Türklerin yardımıyla Bakü'ye girecekler, neftten faydalanmanın yanı sıra İran ve Afganistan'da isyan çıkarıp Hindistan'ı tehdit edeceklerdi*"³⁷.

Zaten o sıralarda Bağdat demiryollarına ait iki tünelin bitmesi Almanların gözlerini Şark Müslümanlarına çevirmesine yol açmıştı. İstanbul kaynaklı haberlere göre, Almanlar, Şark'ta büyük bir panislamik cereyan kurmak peşindeydi. Ekim 1918'de Bağdat'ın geri alınması için ciddi bir saldırıya girişeceklerdir³⁸. Almanların faaliyetlerinden ürken İngiliz ve Rus sefirleri İran başbakanı Mustavfiyul Memalik'i sıkıştırdılar ve germanofil İsveçli subayların yerine İngiliz subayların tayinini, Kaşgai aşiretinin elinden silahların alınmasını ve Afganistan'a İran üzerinden siyasi ajanların geçişine engel olmasını istediler³⁹. Almanya ve Türkiye için Afganistan, anti-İngiliz faaliyetlerinin yuvası idi. Zaten son zamanlarda İstanbul'dan Kabil'e hayli ajan girdiği istihbaratı alınmıştı. Çarpışmaların başlamasının arifesinde Afganistan'da İttihatçıların gönderdiği ajanların Kabil'e geldikleri rivayetleri dolaşıyordu ve İttihatçılar bunu Almanların tavsiyesiyle yapmışlardı⁴⁰. Zaten Tewşkilât-ı Mahsusa, cihadın ilanıya birlikte Müslüman memleketlerine binlerce ajan göndermişti⁴¹.

---

³⁵ SHAT, 7 N 723, Le colonel de la Panouse, Attaché Militaire à Londres, à M. Le Ministre de la Guerre. Le 6 février 1917.

³⁶ SHAT, 7 N 679, Ministère de la Guerre, EMA, 2. Bureau, section: Les renseignements généraux, le 15 avril 1918, Bulletin d'Information de quinzaine, no: 25.

³⁷ G. Korganof, *La Participation des Arméniens à la Guerre Mondiale Sur le Front du Caucase (1914-1918)*, Paris: Masis, 1927, 175.

³⁸ SHAT, 7 N 2081, "L'Allemagne et le mouvement panislamique", Bulletin de renseignement/Questions musulmans, EMA, section d'Afrique no : 4492/II, Paris, le 27 juin 1918.

³⁹ "İran Ahvali", *Tanin*, no: 2234, 10 Mart 1915, 2; Teferruat: Ahmet Erşat Aydın, *Les Relations Turco-Persans Pendant la Première Guerre Mondiale*, Mémoire de DEA, Université March Bloch, Strasbourg, 2005,42, 54, 62.

⁴⁰ "L'attitude de Afghanistan", *AF*, no:160, (juillet-décembre 1914), 291.

⁴¹ SHAT, 7 N 723. «Le mouvement panislamique», EMA, le 13 février 1917.; Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, 1913'te Avrupaî tarzda kurulan ve Enver Paşa'ya bağlı gizli bir teşkilattır. Bu teşkilatın Genel Merkezi, gizli bütçesi ve bölge sorumluları vardı ve 30.000 personele sahipti. Sınırlı başarıları oldu. Osmanlı Devleti ile birlikte tarihe karıştı. Geniş bilgi için

Daha harbin başlarında Türklerin 13 ajanı Afganistan'a girmişti. Enver Paşa'nın dostu Abdulaziz Çaviş Afganistan'a gidecek, buradaki 13 Türk ajanını emrinde bulunduracak ve Afganistan emirine bizzat cihad-ı ekber fetvasını takdim edeceği planlanmıştı⁴². Çok sayıda Alman subay ve bilgin grubu, Afganistan'ın sünni emirinin düzenli, disiplinli, silahlı ve iyi eğitilmiş 80.000 kişilik ordusunu Hindistan hudutlarına bir saldırı düzenlemesini teşvik için Afganistan'a yönelttiler⁴³. Ancak Ruslar ve İngilizler bunların Afganistan'a sızmasına dikkat ediyorlardı. 16 Ocak 1915'te İran'da, Afganistan'a giden iki Alman ajanı yakalandı. Bu da İngiliz istihbarat birimlerinin Alman teşebbüsleri hakkında tafsilatlı bilgiler edinmesini sağladı⁴⁴. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen Alman ajanları Afganistan'a sızabildiler ve sansasyonel hareketlerde bulundular. İran Seistanı ile Hindistan arasındaki telgraf hattı, Afganistan'ın güney-batısındaki Malik Siah mıntıkasında, Alman gruplarından biri tarafından kesildi. Güney İran'da birçok Alman grubunun olduğu, bunlardan birinin İsfahan'ın 70 km yakınında olduğu, diğer ikisinin de Afganistan hudutlarında bulunduğu haberleri geliyordu⁴⁵.

Bu ajanların Afganistan'a sızması İngiltere'de endişe yarattı. Hindistan Genel Kurmayı, Alman kışkırtıcılarının böyle bir teşebbüse girişeceklerini biliyordu. Zira her ne kadar Afgan emiri, İngiltere ile dostluğun devamından yana ise de nezdinde uzun süredir kendisini kışkırtan bir Alman misyonu vardı. Türk birliklerinin İran'ı katetmesi ve Afganistan'a girmesi halinde fanatik Afganların tahriklere kapılmasından ve cihada bir işaret olacağından korkuluyordu⁴⁶. Ajanların bu faaliyetleri üzerine Hindistan Genel Valisi, Habibullah'a bir mektup yazarak nezaketle İngiltere'ye karşı yükümlülüklerini ve tarafsızlığını hatırlattı. Aksi takdirde her sene almakta olduğu yardımlar kesilecekti. Genel Vali devamla şunları yazıyordu: "*Aldığımız istihbarata nazaran İran'da bazı Alman ajanları, tarafsızlığa aykırı karışıklık çıkarmakta ve İran'ı harbe sokmaya çalışmaktadır. Ajanlar küçük gruplar halinde Afgan topraklarına girmek için*

---

bkz. Philip H. Stoddard, *Teşkilat-ı Mahsusa*, 2. Baskı, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Arma yayınları, 2003.

⁴² SHAT, 7 N 2103, Direction des Aff. Politiq et commerciale, Paris, le 16 déc. 1914. Le ministre des Affaires Etrangère à M. le ministre de la Guerre. No: 1470.

⁴³ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Paris, le 11 mars 1916. Questions Musulmanes; Larcher'ye göre emirin nizami 55.000 kişilik bir ordusu vardı, jandarma ve düzensiz askerlerle birlikte 80.000'e ulaşırken bir seferberlik halinde feodal sistem tahrik ettiği takdirde 300.000'e kadar ulaşabilirdi. Larcher, *La Guerre Turque*, 460.

⁴⁴ MAE, vol. 1678, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 11 mars 1916. Questions Musulmans.

⁴⁵ MAE, vol. 1678, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 10 avril 1916. Questions Musulmans.

⁴⁶ MAE, vol. 1678, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 11 mars 1916. Questions Musulmans.

Şark'a doğru ilerlemektedirler". Genel Vali Almanlar ve müttefikleri konusunda aldıkları istihbaratı ve ellerindeki silahları zikrediyor ve bunların Alman, Avusturyalı, Hint, Türk ve İranlılardan oluşan 180 kişilik bir grup olduklarını bildiriyordu. Genel Vali bu grubun "*Majestelerinin topraklarını çiğneyebileceklerini*" belirtiyor ve bunların tutuklanmasını istiyordu. Mektup şu satırlarla bitiyordu: "*Böylece Majesteleri, sıkı sıkıya bağlı oldukları tarafsızlık ilkesini ifa edecek ve Alman ajanların cahil halkı asılsız yalanlarla kandırmalarını önleyecektir*"⁴⁷.

4 Mart 1916'da İngiliz-Rus Antlaşması imzalandı. 1907 anlaşmasıyla belirlenmiş olan İran'ın tarafsız bölgesi lağvedildi. Hanikin-İsfahan-Bercend çizgisinin (buralar dâhil) kuzeyi Ruslara, güneyi de İngilizlere ait sayılıyordu. Ayrıca Türk-Alman ajanların Afganistan'a geçişlerini engellemek için birer devriye teşkilatı kurulmuştu⁴⁸. Bu sıralarda Ruslarla İngilizler, Alman faaliyetlerinden ciddi endişe duyuyorlardı. Petrograd askeri çevrelerinden gelen haberler korkutucuydu. Almanların Afgan emiri üzerinde kurdukları ağır baskı neticesinde cihad ilan edeceğinden korkuluyor ve Hindistan'dan evvel Rusya'ya saldıracağı bildiriliyordu⁴⁹. Rus Konsolosluğu raporlarına atfen *Reç* gazetesine göre Emir, askerî hazırlıklar yapmaktaydı⁵⁰. Fakat Almanlar tüm gayretlerine rağmen Emir'i ikna edemiyorlardı. Ama emiri safdışı bırakabilmeleri halinde vaziyet tehlikeli olabilecekti⁵¹.

Bu sıralarda Almanların Lawrence'i Wassmuss boş durmuyordu, İsfahan'dan Mahandra Pratap⁵² ve Mevlavi Bereketullah gibi Hint ihtilalcileriyle beraber Afganistan'a geçmişti. Ayrıca Paschen, Wagner ve Hentig gibi ajanlar da vardı⁵³. Almanlar, İran ve Afgan yetkililere bol rüşvet ve Emire de göz kamaştırıcı armağanlar hazırlamışlardı, ayrıca ellerinde Kayser'in ve Sultan'ın Emir'i cihada davet eden mektupları vardı⁵⁴.

Sonradan asılsız olduğu anlaşılacak olan Rus Konsolosluğu raporlarına atfen *Reç* gazetesi, Emir'in askerî hazırlıklar yapmakta olduğunu yazıyordu⁵⁵.

---

⁴⁷ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 154-155.

⁴⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 3/3, TTK, Ankara, 1957, 146; 1907 İngiliz-Rus muahedesi için bkz. "La Révolution Persane et l'accord Anglo-Russe", *RDM*, 44 (1908) 658 vd.

⁴⁹ SHAT. 7 N 2081. EMA. Section d'Afrique. Paris le 3 avril 1916. Questions musulmanes.

⁵⁰ "Afganistan'da istihzarat-ı askeriye", *Tanin*, no: 2459, 21 TE 1915, 1.

⁵¹ MAE, vol. 1678, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102:6. Paris, le 10 avril 1916. Questions Musulmans.

⁵² Hint racalarından Mahandra Pratap, Hindistan'dan 1914'te İngilizlerden kaçıp bir daha Hindistan'a dönmeyen bir milliyetperverdir. Mayıs 1918'de Balkan treniyle İstanbul'a gelişinde *Tanin*, kendisiyle bir mülakat yaptı. "Hint Racasıyla Mülakat", *Tanin*, no: 3390, 18 Mayıs 1918, 2.

⁵³ Ali Rahmani, Ali Rahmani, "L'Iran dans la stratégie allemande", 114 vd; Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 117 vd.

⁵⁴ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 125 vd.

⁵⁵ "Afganistan'da istihzarat-ı askeriye", *Tanin*, no: 2459, 21 TE 1915, 1.

Afgan hükümetinin yayın organı *Sirac-ül Ahbar*⁵⁶ gazetesinin yazdığı abartılı haberlere göre Afgan Emiri mühim kuvvetlerle Belucistan ve Hindistan'ın anahtarı olan Peşaver'i zapt için 400.000 kişilik kuvveti kardeşi Nasrullah'ın kumandasına vermiş, Emir'in oğlu da 300.000 kişiyle Rusya'ya yürümüştü⁵⁷. Ancak *Tanin*'in naklettiği bu rakamlar abartılıydı; Emir'in sadece 80.000 kişilik düzenli ordusu vardı. *Sirac-ül Ahbar*'a göre Emir Habibullah kumandasındaki askerler tahkimatlarını tamamlamışlar, Beluç kabileler de Afganlara katılmak istiyorlar ve İngilizlerin bir Peşaver isyanı daha beklemeleri gerektiğini yazıyordu⁵⁸.

Bu tür Rus matbuatı haberleri ve Emir'in üzerindeki baskılar Rus-İngiliz cenahında endişelere sebep oluyordu. Elimizdeki arşiv vesikaları İtilafçıların, emirin cihat ilan etmesinden korktuğunu gösterir. Fransa askeri ataşesinin Petrograd'tan gönderdiği bir rapor bu korkuyu doğrular. Diğer raporlar da Petrograd askerî çevrelerinden gelen istihbarata dayanıyordu. Petrograd'tan bildirildiğine göre, bu şekilde süregelen baskı, Emir'i cihad ilan etmeğe kadar götürebilecekti; ama Emir'in İngiliz Hindistanı'ndan ziyade Rusya'ya saldıрмаğa meyilli olduğu görülüyordu. Emir sünnî olduğundan Rusya'ya yakınlaşan İran'a karşı Osmanlılara destek verebilirdi. Eğer Emir bu tavrında samimiye, durum ciddiye, zira Emir'in gayri nizamî kuvvetlerinin dışında 80.000 mevcutlu muntazam ordusu İran ve Hindistan hudutlarında hazır bekliyordu⁵⁹. Rivayete göre Afganlar Bolşeviklerle çarpışacak, Rus Türkistan'ı ve Türkmenistan Afganistan'a katılacak; Hive ve Buhara himaye statüsüne alınacaktı. Böylece büyük bir Orta Asya İmparatorluğu kurulacak, İstanbul'un başaramadığı hilafet buraya nakledilecekti. Ancak Emanullah Han bunu kabul etmeyecektir. Bu durumda Sultan Vahdettin'in durumuna düşecek ve İngiliz kuklası olacaktı⁶⁰.

Bir başka arşiv vesikası, Türk ajanların tahrik derecesini gösterir: "*Türk ajanların tahrikleriyle Emir, cihad-ı ekberi ilan etmek üzereydi: bundan en fazla Ruslar zarar görecektlerdi; zira bu durumda Afganlar, Türkistan'da en yüksek stratejik önemdeki Merv üzerine yürüyeceklerdi. Hindistan cihetine yapılacak bir harekâtın daha az kolay*

---

⁵⁶ Mahmut Tarzi (1865-1933), bu gazetenin 1911-1918 yılları arasındaki başyazarıdır. Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, X.

⁵⁷ "Afganistan'da", *Tanin*, no: 2073, 30 Eylül 1914, 2.

⁵⁸ "Hindistan ve Afganistan'da", *Tanin*, no: 2137, 3 KE 1914, 1.

⁵⁹ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Paris, le 4 Avril 1916. Questions Musulmans ; SHAT, 7 N 2081, "Renseignements sur les questions musulmanes", Paris, le 4 avril 1916 ; SHAT, 7 N 2081, "Questions musulmanes", EMA. Section d'Afrique. Paris le 3 avril 1916.

⁶⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, 250-252; Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: TTK, 1989, 339.

olduğu görülüyordu. Ayrıca İngilizler, Emir'in sadakatinden emindi"⁶¹. Mahmud Tarzi, Habibullah'ın İngiliz yanlısı siyasetini benimsemiyor ve gazetesi *Sirac-ul Ahbar*'da Afgan kabileleriyle Hind Müslümanlarının İngiltere aleyhine isyan etmeleri için kampanya başlatıyordu. Aynı kampanya eşzamanlı olarak Rus Türkistan'ında da 1916'dan beri yürütülüyordu⁶².

Öte yandan Hindistan'dan ve Rusya'dan gelen haberlerin asılsız olduğu anlaşılıyordu: "*Hindistan'dan gelen istihbarata nazaran, Emir'in kesin tavrı sayesinde Almanların Afganistan'da çevirdikleri entrikaların hiçbir tesiri olmamıştır. İngilizlerin tek endişesi, Emir'in ortada görülmemesiyle alakadardır. Şimdiye kadar gelen Rus kaynaklı haberler karamsar ve yanıltır*"⁶³.

Hindistan'ın eski Genel Vali Yardımcısı Lord Harding, sadece Bengal'deki Hindu anarşistleri üzerinde kısmî tesiri olan Almanların Hindistan'daki entrikalarını gördükten sonra Emir hakkında şunları söylüyordu:

*"Harbin başından beri Majesteleri bana ciddi teminatta bulundu ve hep bu teminatı yenilemektedir. Majesteleri, ülkesini tarafsız tutmakta kararlı olduğunu söylemiş, beni de ikna etmiştir. Emir ailesinin bazı üyeleri ve Wilhelm'in mektubunu taşıyan ve halen Kabil'de bulunan Almanların ve Türklerin tesirinde kalan bazı Afgan yetkililerin Afganistan'ın kuzey-batı hudutlarında Cihad-ı Ekber'in ilan edilmesi hususundaki aşırı baskılarına rağmen Majesteleri'nin tarafsızlık hususunda verdiği vaatlerine sadık kalacağına inanıyorum"*⁶⁴.

Le Temps gazetesinin, Afganistan'daki Almanlar hakkındaki bir haberi: "*Alman İmparatorunun Afgan emirine gönderdiği hususi mektupta Cihad-ı Ekber ilan etmesini istemişse de Emir, daha harbin başındayken Hindistan Genel Valisine verdiği söz gereği tarafsızlık statüsünün devamına sadıktır. Ayrıca Emir, Afganların tüm düşmanca çabalarını bastırması ve bütün valilerine sıkı bir tarafsızlık siyaseti izlemelerini emretmiştir*"⁶⁵. Bahsedilen bazı Afgan yetkililer'den kasıt, Emir'in oğlu ve yakın çevresiydi. Bir arşiv vesikasına göre, Türk-Alman taraftarlarının Emir'i ikna etmesi halinde vaziyet tehlikeli olabilecekti⁶⁶.

Tanin'e göre, Habibullah'ın Harbiye Nazırı oğlu Germano-Türlere meyilliydi ve Afgan ordusunu modernleştirmişti. *Tanin*'in mübalağalı haberine göre kumandasında 250.000 muharip bulunuyordu. Kısa süre önce hudut aşiretleriyle ittifak etmiş ve onlara harp levazımatı vermişti. Harbiye Nezaretine

---

⁶¹ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Le Caire, le 22 avril 1916. Confidentiel.

⁶² Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, 130.

⁶³ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Londres, Fil direct, reçü le 5 avril 1916 à 18 h. 37. Réponse à votre télégramme 1174.

⁶⁴ "En Afganistan", *La Croix*, no: 10191, 27 mai 1916, 2.

⁶⁵ "Les intrigues allemandes en Afghanistan", *Le Temps*, no: 20069, 17 juin 1916, 4.

⁶⁶ MAE, vol. 1678, "Guerre 1914-1918, Panislamisme", K. 102 :6. Paris, le 10 avril 1916. Questions Musulmans.

sığınan aşiretlerin sayısı çoktu. Aşiretler, İngilizlere hücum ederek bol miktarda ganimet almış, Haziran 1917'de İngiliz kumandan iki fırka ile aşiretlere saldırmışsa da büyük zayıat vermiş, iki uçakları düşmüş ve 185 ölü bırakmışlardı⁶⁷. *Habl-ul Metin*'e göre, daha harbin başlarında Emir'in Hindistan Kral naibine Afganistan'ın hayırhah tarafsızlığı üzerinde samimiyetle durmuş ve İngiltere'yi tatmin etmişti⁶⁸. Kaldı ki, Afgan ulema da bu harbe iştirak edilmemesini istemişler ve bu Türk-Rus Harbinin dinî bir vecibesinin olmadığını beyan etmişlerdi⁶⁹. Mahrem olarak gönderilen bir Fransız arşiv vesikası şunları belirtir: “*War Office, Emir'in tarafsızlığından emindir, şu ana kadar oğlunun ve kardeşinin Türklere iştirak etme propagandalarını engellemiştir*”⁷⁰. Harbin ilanı sırasında Emir, Hindistan Genel Valisine Tarafsız kalacağını resmen vaat etmişti⁷¹.

Aslında Emir'in politikası akılcıydı ve halkını gereksiz yere harbe sokmamakta kararlıydı. Zaten *War Office*, Emir'in tarafsızlığından emindi ve kardeşinin ve oğlunun Türk yanlısı propagandasını her hâlükârda engellediğini biliyordu⁷². Bir diğer arşiv vesikası benzer malumat veriyor: “*Emir mevcut düzeni korumakta kararlıdır ve Türko-Almanlar tarafından kazanılmış olan oğlunun ve kardeşinin tesirini yok etmeğe çalışıyor. Alman misyonu Kabil'den ayrılmış ve muhtemelen Emir aleyhinde tahrikâtta bulunmak için Herat'a gitmiştir. Kut'un düşmesi Afganistan'da ciddi bir heyecan husule getirmedi*”⁷³.

Ancak Afgan emirinin oyalama taktiği ve verdiği bazı beyanatlar basında değişik yorumlara sebep oluyordu. Türk-Alman taraftarları ve kabile reislerinin baskıları neticesinde Emir Habibullah'ın Derbar'da yaptığı konuşmada “*Her şeyin bir vakt-i merhûnu vardır*” diyor ve halkına beklemeyi tavsiye ediyordu⁷⁴. Bu bir oyalama taktiği idi. Bu sıralarda Rus matbuatında Emir'e dair çelişkili ifadeler yazılıyordu. Afganistan'ın savaşa girmesi meselesi ortaya çıkınca Emir, siyasetini belirlemişti. Daha Osmanlı hükümeti tarafsızken Hindistan kral naibine “*Ben zor durumdayım, halkım savaşçıdır, İngiltere'yi rahatsız edecek beyanatlarıma bakmayın; yapacaklarıma bakın, ben İngiliz dostuyum*” demişti. Emir'in cihad ilan edeceği ve

---

⁶⁷ “Afganistan'ın cihadı”, *Tanin*, no: 3216, 25 TS 1917, 3.

⁶⁸ Le *Hablul Matin* de l'édition anglaise de 9.9.1914 cité par *Revue du Monde Musulman*, 30 (1915) 222.

⁶⁹ Le *Habl oul Matin* de 7 décembre 1914, publié à Calcuta, cité par *Revue du Monde Musulman*, 30 (1915) 159.

⁷⁰ MAE, vol. 1678, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102:6. Paris, le 7 avril 1916. Questions Musulmans.

⁷¹ “Afganistan'da”, *Tanin*, no: 2868, 7 KE 1916, 1.

⁷² MAE, vol. 1678, “Guerre 1914-1918, Panislamisme”, K. 102 :6. Paris, le 7 avril 1916. Questions Musulmans.

⁷³ MAE. Vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102:6. Paris, le 5 juin 1916. Bulletin de Renseignements, Questions musulmanes. Attaché Militaire à Londres. Le 31 mai 1916.

⁷⁴ “İran, Afgan ve Türkistan haberleri”, *Tanin*, no: 2487, 18 TS 1915, 2.

Rusya'ya saldıracağı haberleri Almanları oyalamak içindi⁷⁵. Hatta Afgan emiri, Alman heyetinin faaliyetlerini bizzat İngiltere hükümetine iletliyordu⁷⁶.

Zaten emir, Cihat taraftarları ve aşiret liderlerinin baskılarına ustaca direniyordu. Türk-Alman heyetinin ukalalığı da bunda rol oynamıştı: Almanların Paris'i, Türklerin de Mısır'ı düşürmek üzere olduklarını ve Afganların da cihattan hisse almak için acele etmesini istiyorlardı. Emir de bu olaylar gerçekleşince cihat ilan edeceğini söyledi. Rusya ve İngiltere arasında ezilmemek için Alman kuvvetlerinin gelmesini istiyordu. Emir İngiltere'den senede 100.000 İngiliz altını para almaktaydı⁷⁷.

Nihayet Afgan emiri, Alman grubunu hayli oyaladıktan sonra 26 Ekim 1915'te kabul edecektir⁷⁸. Zaten İngiltere sefiri hariç hiçbir sefir, Emir tarafından kabul edilmiyordu⁷⁹. Almanlar, sıkı bir kontrol altında ve hareket serbestisinden mahrum bir halde 10 ay kaldıktan sonra Niedermayer'in teşebbüsleri başarısız kaldı. Emir, Alman taleplerini, bir Osmanlı ordusunun Afganistan'a girmesi ve anti-İngiliz harekâtı başlatması şartıyla kabul ediyordu. Bu şart karşısında Alman ajanlar Afganistan'dan ayrıldılar. Fakat Paschen, Ruslar tarafından Tabas'ta tutuklandı⁸⁰. Alman ajanlarının Afgan emirine yanaşmaya çalıştığı sıralarda Türkler Kût'ül Amâre'de İngilizleri sıkıştırıyordu. İngilizler, meşhur casus Lawrence vasıtasıyla iki milyon sterlin rüşvet verdilerse de bir zafere ihtiyacı olan Enver Paşa bunu reddetmişti⁸¹. Çünkü bu sıralarda Erzurum yeni düşmüştü ve Ruslar Anadolu'ya ilerliyorlardı⁸². Çanakkale ve Kût'ül Amâre zaferlerinin kazanıldığı sıralarda Alman ajanları Niedermeier ve Hentig Kabil'de idiler. Bu iki zaferin emiri tahrik edeceği ve cihada katılacağı zannediliyordu. Fakat emir hiç de oralı olmadı⁸³.

Hentig (Niedermaier de beraberdi) ve Teğmen Kâzım Ağustos 1915'te Kabil'e girmişlerdi. Hentig, Kabil'de Mayıs 1916'ya kadar kaldı; halkı ve kabileleri kıskırtması ve Rus-İngiliz tepkisi üzerine Emir onu sınır dışı etti⁸⁴. Alman heyeti, Emir'in buyruğu üzerine Kabil'den ayrılmış ve muhtemelen

---

⁷⁵ Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, Ankara: TTK, 1950, 503.

⁷⁶ "La propagande allemande", *AF*, 169, (avril-juin 1917) 80.

⁷⁷ Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün*, 335.

⁷⁸ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 190 vd. Bu hususta Pratap'ın hatıraları: Raja Mahendra Pratap, *My German Mission to High Asia, How I Joined Forces With Kaiser to Enlist Afganistan Against Great Britain*, Asia, USA, Mayıs 1925.

⁷⁹ "Bugünkü Afganistan", *Hâkimiyet-i Milliye*, no: 191, 22 Mayıs 1921, 2.

⁸⁰ Ali Rahmani, "L'Iran dans la stratégie allemande", 114 vd.

⁸¹ Teferruat: Benoist-Mechin, *Lawrence d'Arabie*, Paris, 1979, 106.

⁸² Anadolu'da Rus ilerleyişi için bkz. Général Malleterre, "La guerre dans le Levant", *RDM*, 33, 1916.

⁸³ Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 270-275.

⁸⁴ Bayur, *Hindistan Tarihi*, 504 vd.; Hentig misyonu hakk. Bkz. Larcher, *La Guerre Turque*, 463 vd.

Herat'a gitmişlerdi⁸⁵. Bunun sebebi, halk ve kabileler arasında, Emir'in aleyhinde propagandalarda bulunmasından kaynaklanıyordu⁸⁶.

3. Alman Faaliyetlerinin Avam Kamarası'ndaki Yansımaları

Tanin'e göre Türk-Alman faaliyetleri neticesinde kabileler arasında birtakım galeyenlar, Hindistan ve Güney Afganistan'da da bazı silahlı hareketler görülüyordu⁸⁷. Fakat kitleleri tahrik edecek kadar büyük değildi. İngiltere'nin Hindistan Bakanı Chamberlain, 29 Kasım 1916'da Avam Kamarası'nda şunları söylüyordu:

«1915 baharında Alman hükümeti, Afganistan'a bir misyon göndermeye karar verdi: Bu maksatla, Almanların gözünde önemli bir lider olan ve İmparator tarafından da hüsnü kabul gören Oud'lu genç bir toprak sahibini Berlin'deki bir Hindistan anarşist grubu arasından seçti. Bu şahsa Alman subayları, birkaç Türk ve Müslüman diğer bir Hindli anarşist refakat etti. Alman heyetinin başındaki Teğmen von Hentig'in elinde imparatorun hususi bir mektubu vardı. Mektupta İmparatorun, Hindistan'ı hangi metodlarla İngiliz mezaliminden kurtaracağını sözde Hintli Raca, Afgan emirine anlatacağı. Hentig ayrıca, Emir'e Alman hükümetinin gelecekte Afganistan, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye arasında kurmayı umduğu ilişkiler hakkında mühim ifşaatları da nakledecekti».

Chamberlain, Almanların İran'dan Afganistan'a sızdığını ve Emir'in İngiltere'ye olan sadakatini de anlatıyordu:

“Alman heyeti, İran'da birçok gruba bölündü ve yaz mevsiminin sonlarına doğru Afganistan'a girmeyi başardı. Heyet, Afganistan'a girerken yakalandı ve sene sonuna doğru Kabil'e sevk edildi. Emir'in ve Afgan halkının Almanları ve kendilerine refakat eden bu maceraperestleri evveleminde kaale almalarının birtakım sebepleri vardı. Türklerin Almanların yanında harbe girişinin işleri karmaşık bir hale getirdiği ve Majesteleri Emir'i hassas bir vaziyete soktuğu bir gerçektir. Fakat çarpışmaların başlangıcında Majesteleri, Hindistan valisine, ülkesinin tarafsızlığının korunmasında ciddi teminat verdi. Emir'in sadakatini takdir ederim. Majesteleri, gerçekleşmesi imkânsız teklifleri katiyetle reddetti. Hindistan hudutlarındaki karışıklıkları bastırmak için seferber oldu”.

Chamberlain, Emir'in Almanları nasıl Afganistan'dan kovduğunu da şöyle açıklıyordu:

“Emir geçen mayıs ayında Alman misyonunu reddetti. Heyet üyelerinin nelere maruz kaldıklarını anlatmanın bir faydası yoktur. Ancak Afganistan'ı terk ederken bazı heyet üyeleri Ruslar ve İngilizler tarafından derdest edildi. Hintli toprak sahibinin arzuları Hindistan hükümeti tarafından müsadere edildi. Ayrıca Alman İmparatoru, çok sayıda Hindistanlı liderlere de mektuplar göndermişti. Bu heyetin muvaffak olabilmesi, İran'daki Türk-Alman faaliyetlerinin başarısına bağlıdır”⁸⁸.

⁸⁵ MAE, vol. 1679, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 5 juin 1916. Bulletin de Renseignements, Question musulmanes. Attaché Militaire à Londres. Le 31 mai 1916 ; Hopkirk, Alman heyetinin pratikte hiçbir değeri olmayan bir antlaşma yaptıklarını söyler. Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 272.

⁸⁶ Larcher, M., *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 2, İstanbul: 1928, 451.

⁸⁷ “İran, Afgan ve Türkistan haberleri”, *Tanin*, no: 2487, 18 TS 1915, 2.

⁸⁸ “Les intrigues allemandes en Afghanistan”, *AF*, 167, (octobre-décembre 1916) 180.

Tanin gazetesi de Chamberlain'in nutkunu şöyle özetliyordu:

"Alman memurlarının Afganistan'da faaliyette olup olmadıklarına dair Avam kamarasında sorulan bir suale cevaben Chamberlein izahat-i atiyede bulundu: Alman hükümeti 1915 ilkbaharında Afganistan'a bir heyet-i mahsusa izamına karar vermişti. Mülazım Hentig, Afgan emirine Alman başvekilinin bir namesini götürüyordu. Bundan maada Afganistan, Almanya-Avusturya-Türkiye arasında Almanya'nın taleplerine dair emire beyanat-ı şifahiyede bulunacaktı. İşbu heyet İran'da dağılmışsa da geçen yaz ufak gruplarla Afganistan'a girebildi ve emir tarafından kabul edildi. Mamafih, emir ve tebaasının Almanlara ve Hintlilere itimadın caiz olup olmadığını bildikleri zannolunmalıdır. Türklerin Afganistan'a duhulleri Emir'i müşkül vaziyette bırakmıştır. İlan-i harp anında Emir, Hindistan vali-i umumisine tarafsız kalacağını resmen vaat etmiştir"⁸⁹.

4. İttihatçılar ve Afganistan

Ahmed Şah Dürrani, İran tehditi altında kalınca 1762'de İstanbul'dan yardım istemişti. Fakat III. Mustafa (1717-1774) İran'la anlaşma gereği sadık kalınacağını nazikçe ifade etmişti⁹⁰. İttihatçılar Afganistan'la ilgileniyorlardı. Daha savaş başlamadan Talat Paşa, 1910'da İslamcı-Türkçü propaganda için Afganistan ve Hindistan'a ajanlar göndermişti⁹¹. Afganistan'da Türkistan'ın bir parçası mevcuttur. Hindukuş-Amuderya arası Afgan kasabalarında yoğun Türk nüfus vardır. Bunlar bağımsız hanlıkken Afganistan tarafından 1850-1859'da ilhak edilmişlerdi⁹². Afganistan'ı kazanmak için üretilen projelerden birini Cevdet Paşa zikreder: Paşa, *Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın Orta-Asya hanlıklarının Afganistan'ın ve sair akvamın Babiali riyasetinde bir konfederasyon gerçekleştirmeleri gerektiğini düşündüğünü* söyler. Fakat hanlıklar arası rekabet ve İngiliz muhalefeti yüzünden gerçekleşemedi⁹³. Büyük Harp'te bu defa Türk-İran-Afgan konfederasyonu gündeme oturdu. İttihatçılar, harbin başlarında bu ittifakı gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu maksatla *İttihad-ı İslam Cemiyeti* kurulmuştu. Almanların İstanbul'da yayınladığı *Osmanischer Lloyd* gazetesi, bu cemiyetin faaliyetlerini İran'ın iç bölgelerine kadar genişlettiğini, Şiraz, İsfahan ve Mazenderan'da şubeler açtığını yazıyordu⁹⁴.

Kalküta'da çıkan *Habl-ul Metin* gazetesi (15 Şubat 1915), daha harbin başlarında Almanların Türk-İran-Afgan ittifakını gerçekleştirmeye çalıştığını yazıyordu. Bunda Afganistan'ın da menfaatleri vardı. Hemedan'da Osmanlı kıtalarını ziyaret eden Bağdat Valisi ve 6. Ordu kumandanı Halil Paşa'ya dönüşte Kermanşah'ta, Nizamus Saltana'nın, Afgan Prens Abdülmecit, Alman maslahatgüzarı, Kermanşah hâkimi ve Osmanlı, İran, Alman memurlarına

⁸⁹ "Afganistan'da", *Tanin*, no: 2868, 7 KE 1916, 1.

⁹⁰ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, 32-33.

⁹¹ Jacob M. Landau, *Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999, 76.

⁹² Metin Hülagü, *İslam Birliği ve M. Kemal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, 187-188.

⁹³ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992; Mümtazer Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, 156.

⁹⁴ İran Ahvali", *Tanin*, no: 2234, 10 Mart 1915, 2.

verilen ziyafette İslam devletleriyle İttifak devletlerinin (Alman-Avusturya-Türkiye) İtilafçılara (Rusya-İngiltere-Fransa) karşı birlikte hareket etmeleri lüzumu ve diğer konularla ilgili konuşmalar yapıldıysa da⁹⁵ başarı şansı yoktu. Ali İhsan Sabis (13. Kolordu), Hemedan'a girince, Afgan Prens Abdülmecit 6. Ordu kumandanı Halil Paşa ile Almanya'nın İran Maslahatgüzarı Nadolni'ye şunları söylüyordu: "... Halife ve refikleri sulh masasında Afganistan'a hakiki bir istiklal verebilir ve eski toprağımız Belucistan'dan denize bir mahreç açarak her vakit İngiltere'yi kıracak bir bela hazırlayabilirsiniz. Sizden para, kuvvet ve silahtan ziyade tarafeyn için atide büyük menfaatler sağlayacak imzalar istiyorum. Bir orduyla Afganistan'a girerseniz zabıt, silah ve para yetiştirdiğiniz günden itibaren Afganistan'da 300.000 kişilik bir ordu hazırlayabilirsiniz"⁹⁶. Ancak Türk ordusu Tahran ve Kazvin'i zapt etmeden bunun bir hayal olduğu malumdu. Abdülmecit, Temmuz 1917'de Afganistan'a dönecektir⁹⁷.

Bu ittifak denemesini Fransız *Le Temps* gazetesi başmakalesinde "sözde cihad ittifakı" olarak değerlendiriyor, alaycı bir üslupla anlatıyordu⁹⁸. Togan da *İktisadi esaslara dayanmayan, ama dogmalara dayanan ittifaklar sözde kalır*, diyordu⁹⁹. *Ruskoye Slovo* gazetesi bu hususu "Türkiye harbe girdikten sonra İran ve Afganistan'ı ilhak etmeğe çalışmaktadır" şeklinde hayalî bir yorumda bulunuyordu¹⁰⁰.

5. Rauf Bey Heyet-i Seferiyesi

Enver Paşa'nın geniş hayallerini Mehmed Kenan anlatıyor:

"Daha seferberlikle beraber Enver ve Talat Paşalar İran, Afgan ve Turan'da Hindistan'a kadar tevessü edecek bir İslam hareketi tesisini, Mısır'da ve Afrika şimalinde böyle bir hareket-i muazzama meydana getirilerek İtilaf Devletlerine bu umumi kıyamla bir kat'î darbe vurmaya düşünmüşlerdi. Irak kumandanlığına seferberliği muteakib direktif verilmişti. Bu maksatla Harbiye nezaretinde Şark şubesi müdürü Binb. Fevzi Bey tarafından 'Semt-i Mechul' markasıyla kurulan mahrem teşkilat, Rauf Bey'in kuvve-i seferiyesi idi. Askerî olmaktan ziyade siyasî ve ihtilal heyeti mahiyetinde cenubi İran'dan Afganistan'a gidecek ve Afganistan'ı cihada idhal edecekti"¹⁰¹.

Rauf Bey'in hedefi Afgan emirine ulaşmaktı: Bu Enver Paşa'nın fikriydi, Rauf Bey'e şunları söylüyordu: "*Rauf Bey, Afganistan'ın coğrafi durumu çok*

⁹⁵ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2429. Gömlek no: 11. Tarih: 10.12.1916.

⁹⁶ Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1928, 20.

⁹⁷ Bu ittifak gayretleri için tafsilat: Aydın, *Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, 196 vd; "Türkiye-İran-Afganistan", *Tanin*, no: 2199, 3 Şubat 1915, Başmakale.

⁹⁸ "Les Turco-Allemands et la Perse", *Le Temps*, no: 19658, 3 mai 1915. Başmakale.

⁹⁹ Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, İstanbul: 1969, 498.

¹⁰⁰ "Rusya Müslümanları hakkında", *Tanin*, no: 2582, 21 Şubat 1916, 3.

¹⁰¹ Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt I, Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1928, 140.

mühimdir. Afgan ordusunu ıslah için bir heyet göndereceğim. Afgan emirini İngilizler aleyhine kıyam vazifesiyle seni gönderiyorum. Irak ordu kumandanı Cavit Paşa'ya talimat verildi. Irak'tan İran ve Afganistan'a gideceksin". Sultan Reşat da Afgan emirine bir özel bir mektup ve hediyeler gönderdi¹⁰². Bunun üzerine Karargâh-ı Umumi, Ömer Fevzi Mardinî'nin riyasetinde heyet hazırlandı ve Rauf Bey'in maiyetine verildi. Bu zat, Irak, Suriye, Afganistan vs. deki askerî heyetin yapacağı işleri programlamıştı. Rauf Bey, bu konuda şu bilgileri vermektedir:

*"Askerî bir heyet ve bir tabur askerle Afganistan'a nasıl girecektim? Bunu ancak ben yapabilmemişim. Bunun üzerine Türkiye'nin ilk Afgan siyasî mümessilliğini kabul ettim. Wassmuss ile Cavit Paşa'nın karargâhının olduğu Kurna'ya gittik. Bir Afgan mütercim de heyetteydi. Cavit Paşa bana Şeyh Hazal'in yardımcı olacağını söyledi. Ama o bir İngiliz adamıydı. Bunu Enver'e ilettim. O da bana Tahran sefiriyle irtibat kurmamı söyledi."*¹⁰³.

Bu hususu Karabekir anlatıyor:

*"Enver, Rauf'u çağırıyor, Afgan emirine git, Padişah'ın mektup ve hediyelerini götür. Şu'be-i Mahsusa'dan Ömer Fevzi Bey'i de İran askerî ataşesi olarak gönderiyor. Bağdat üzerinden İran'a yola çıkıyorlar. Ancak daha heyet yoldayken Karadeniz baskını oluyor, heyet, İran'a ulaşamıyor"*¹⁰⁴.

Büyük Harp'te muvaffakiyet maksadıyla Irak'ta birtakım Türk-Alman faaliyetlerine rastlıyoruz. Hüseyin Rauf Bey'in riyasetinde (19 şahıs, İran, Hind ve Afgan işlerine vakıf bazı siviller) teşkil edilen Afgan heyetine Almanlar da katıldı. Rauf Bey, Afgan emirine Halife'nin mektubunu ve bazı hediyeleri (murassa kılıçlar, tabancalar, kelam-ı kadimler, sancaklar ve 30-40.000 lira vs. Almanlar da 50 bin İngiliz altını) sunup Afgan emirini cihada davet edecekti. Rauf Bey'in şahsı gizli tutuluyor, işleri Ömer Fevzi Bey yönlendiriyordu. Almanlar, Afganların dinî taassubundan ümitliydi. 20 kişilik Alman heyetinin lideri Wassmuss, cebindeki deftere ayetler, hadisler kaydetmişti. Heyete "Semt-i Meçhul" markasıyla silah, teçhizat, eşya tedarik edilmişti. Heyet dikkat çekmemek için üç katile halinde yola çıktı. Birinci katilede Rauf, Fevzi ve Fazlı Beyler, yaverler, Wassmuss ve birkaç Alman ve Türk; İkinci katilede bir kısım Alman ve Türk zabıtlar; Üçüncü katilede Emire verilecek hediyeleri taşıyan zabıtlar vardı. İlk katile, 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan ayrılıp 19 Eylül'de Haleb'e ulaştı. Yolculuk esnasında Almanlar birbirlerine rekabetle herbiri diğerine üstünlük taşıyordu. Heyet, Halep'te bir ay kaldı. Bu esnada talim ve terbiyeden mahrum 70 kadar Şamlı Kürtler, birkaç Humuslu Çerkes gönüllü süvari heyete

¹⁰² Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, 2. B., İstanbul: Emre Yayınları, 2000, 18

¹⁰³ Orbay, *Cehennem Değirmeni*, c. 1. 18 vd.

¹⁰⁴ Kazım Karabekir anlatıyor: "Enver, Rauf'u Hankendi hudut kumandanı yapıyor. Bu arada İran aşiretleri bize sıklıkla hücum ediyordu. Bunu önlemek için, Rauf, Paytak boğazını tutmağa, hatta Kermanşah'a kadar gitmeğe karar verdi. Irak kumandanlığı da bunu uygun görmüş. Rauf, İran aşiretleriyle çatışmalara da girmiş. Fakat Alman heyetleri Bağdat'ta örgütlenmeye başlayınca Rauf, İstanbul'a çağrıldı". Kazım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* Cilt 2, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, 268.

katıldı. Almanlar, Halep'te Türkleri küçümsüyordu: Şark'ta bütün haşmet Alman İmparatorununundu, Türkler sadece yardımcı roldeydi. Rauf Bey de *nüfuz ve şaşaa Sultan'a aittir* diyordu. Heyetin bir kısmı 19 Ekim 1914'te Halep'ten Bağdat'a, diğer kısmı 19 Kasım 1914'te hareket etti. Yolda Wassmuss üstünlük taslayıp etrafı küstürüyordu. Rauf Bey de tepki gösterince Wassmuss darılıp Halep'e döndü. Rauf Bey de Türklerle yola devam etti ve 31 Ekim 1914'te Bağdat'a ulaştı. Ancak bu sırada İngilizler Basra'ya çıkmışlar, ileri harekâta geçmişlerdi¹⁰⁵.

Başkumandanlık 14 Ocak 1915'te Rauf Bey'i Güney İran harekâtıyla görevlendirdi. Önce İran kazanılmalıydı. Irak'ta bulunan Rauf Bey heyeti-seferiyesi artık İran'daydı¹⁰⁶. İran ele geçirilecek, Afganistan, Türkistan ve Hindistan'a girilecekti.

Afganistan'a ulaşmak üzere Rauf Bey, Kerbela Şii ulemadan Şeyh Hüseyin Efendi'yi Kermanşah'a gönderdi O da diğer müçtehitlerin mektuplarıyla beraber Kermanşah valisine gitti. Fakat vali, tarafsızlık gereği Rauf Bey'in Afganistan'a geçişine izin vermedi. Ayrıca İran aşiretleri de İngiliz ve Ruslar tarafından silahlandırılmıştı. Rauf Bey durumu Enver Paşa'ya yazdı, Paşa da Rauf Bey'i "Güney İran Türk Kuvvetleri başkumandanı" olarak tayin etti. Rauf Bey, Türk-İran hududundaki Mendeli'de beklerken İran aşiretlerinden Sencabilerin hücumuna uğradı. Bunun üzerine Rauf Bey, Kermanşah'a kadar olan yerleri işgal edip halktan vergi topladı. Fakat burada Türk-Alman ihtilafları üzerine Wassmuss ve Ataşemiliter Kanitz de Rauf Bey'e karşı İran aşiretleriyle birlikte Türk kuvvetlerine saldırdı. Bu durumda Afganistan'a girmek imkânsızdı. Bunun üzerine Rauf Bey heyeti 18 Eylül 1915'te feshedildi¹⁰⁷. Böylece Rauf Bey'in

---

¹⁰⁵ Mehmed Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 59-64; İ. Kurtcebe-M. Balcioğlu, "Rauf Bey müfrezesi", *OTAM*, Cilt 1, sayı: 1, (Mayıs 1992) 252.

¹⁰⁶ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1; Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran cephesi*, Cilt 2, 64; Sadık Sarısamam, *Türk-İran İlişkileri*, Erzurum, 1994, 12.; Hopkirk, *İstanbul'un Doğusunda*, 117-125.

¹⁰⁷ Orbay, *Cehennem Değirmeni*, Cilt 1, 18 vd.; Bu aşiret çatışmalarının sebebini Mısırlı Muhammed Ferid şöyle anlatır: "8 Haziran 1918'de İran sefiri Mahmut Han'ı ziyaretimde Osmanlı-İran ilişkileri üzerine konuşuyorduk. Sefir, Türklerin Rus ve İngilizlerle savaşmak için İran topraklarına dost olarak girdiklerinde işledikleri ve İranlıların İngilizlere ve Ruslara yakınlaşmalarına sebep olan cinayet, yağma ve gaspları anlatmaya başladı. Konuşmasında Savuçbulak [Mehabad] valisini kurşunladıklarını, bizzat kendi ülkelerinde yapmadıkları halde halkı altın fiyatına Türk banknotu almaya zorladıklarını, yapmayanları cezalandırdıklarını söyledi. Hâlbuki Ruslarla İngilizler bunu yapmamışlardı, dedi. Ayrıca şunu ekledi: Rauf Bey, orada bir birliğe kumanda ediyordu. Askerlerinden biri bir kadını kaçırmış, kadının ailesi de o askeri öldürmüştü. Bunun üzerine Rauf Bey, şehri halkın başına yıkılanana kadar topa tutmuştu. İran'a dost olarak böyle girerlerse düşman olarak nasıl girerlerdi? Dedi. Türkler artık İslam birliği politikasını kimseye anlatamaz". Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarından, İngiliz İşgaline Karşı Osmanlı Hilafeti*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007, 464.; Türkiye ne Irak ne de Kafkas cephesini kâfi derecede takviye edemediğinden Rauf Bey kuvve-i seferiyesi feshedildi. Rauf Bey, Sine tarihiyle Afganistan'a gitmek için Kerkük'e geçti, oradan da İstanbul'a çağrıldı. Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 103; Ayrıca bkz. Sarısamam, *Türk-İran İlişkileri*, 18;

Afganistan macerası kapanmış oldu. Aslında Enver Paşa'nın geniş hayalleri, Afganistan faaliyetlerinde de görülür. Enver Paşa, Karabekir'i iki aylık bir kuvvetle İran ve Afganistan'a göndermek istemişti. Karabekir diyor ki: *İnşallah bu kuvvetle Bağdat'ı müdafaa ederiz, deyince Enver çok kızmıştı*¹⁰⁸. Rauf Bey heyetinden sonra, Afganistan'ı cihada teşvik için Halife'nin *name-i mahsusasını, seyf-i murassat ve bazı hedayayı hamilen* gönderilen Abdullah Efendi teşebbüsü de sonuçsuz kaldı¹⁰⁹.

Büyük Harp başladığında 3. Ordu kumandanı Hasan İzzet Paşa, Süvari kolordusu kumandanı da Fazıl Paşa'dır. Aziz Samih anlatır:

*"Çullu köyünde yağan karın altında, bir şeyh, bir zabıt ve bir emirber bize yaklaştı. Misafir ettik: Şeyh İbrahim Reşid ve Binb. Ali Bey. Bu zatlara Fazıl Paşa tanıdı. Ziyaret sebebini ısrarla sordum, anlattılar: Enver Paşa, Hacı İbrahim Reşid Efendi'yi çağırılmış, Afganistan'ı İngilizler aleyhine isyan imkânını sormuş, Reşid Efendi de bu işi yapacağını söylemiş. Kendisine istediği kadar para vererek Ali Bey'i de müşavir verip yola çıkarmış. Bu iki kişilik heyet Musul'da Fazıl Paşa'yla görüşmüşler. Paşa seyahat sebebini öğrenince demiş ki: Afganistan'ın Hindistan'a hücumunun harbe tesiri bilvasıta; ama Kafkasya'yı ayaklandırabilirsiniz Ruslar için tehlikeli olur. Fazıl Paşa da bu şeyhin kendisine verilmesini Enver Paşa'dan istedi. Müsbet cevap üzerine Reşid ve Ali efendiler Çullu'ya geldiler. Reşid Efendi ile asabi ve sert münakaşalardan sonra gerek Kafkasya'nın gerekse Afganistan'ın ayaklandırılmasının bu iki kişinin yapacağı iş olmadığını itiraf ettirdim. Mesele para koparmaktı"*¹¹⁰.

Cihadın ilanından birkaç ay sonra 8 Nisan 1915'te İstanbul'dan Afganistan Emirini cihada kazandırmak için bir Übeydullah Efendi başkanlığında bir heyet gönderilir¹¹¹: Askerî murahhas eski Basra valisi ferik Süleyman Paşa idi. Hususi bir vagonla hareket eden heyet sekiz aylık peşin maaş ve yedişer aylık harcırah almıştı. Heyeti karşılayan Bağdat valisi Süleyman Nazif, "Bunlar çıldırmış" dedi. Übeydullah Efendi ise macera peşindeydi. Enver ve Talat Paşaların "uzlaşım" telgraflarına rağmen Vali, heyetle anlaşamayınca heyet dağıldı. Übeydullah Efendi yapayalnız yola koyuldu. Musul'da da Süleymaniye'de de 15 bin kişilik bir kuvvetle yola çıkması teklif edildi. Ama o reddetti. Bir doktorla ve katır üzerinde Hemedan'a geldi. Burada iki bin kişi tarafından karşılandı. Şerefine dükkânlar kapatıldı. Sokaklarda kurbanlar kesildi. Übeydullah Tahran'a geldi. Afganistan'a gitmekte kararlıydı. Yolda Rauf Orbay'ın Kabil'e doğru yola çıktığını duydu. İşin tuhaf tarafı aynı hediyelerle ama biri Bağdat yoluyla diğeri

---

Kanitz'in faaliyetleri, intiharı ve Şah'a karşı yapılan başarısız darbe teşebbüsü hakk. Bkz. "La conspiration Kanitz, le suicide du traître", *La Croix*, no: 10168, 30 avril 1916, 4-5; ayrıca bkz. Ahmet Erşat Aydın, *Les relations Turco-Persanes*, 52 vd.

¹⁰⁸ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960, 820.

¹⁰⁹ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 20.

¹¹⁰ Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 1934, 4-8.

¹¹¹ Mehmet Ubeydullah Efendinin *Malta, Afganistan ve İran Hatıraları*, Haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002, 211-223.

de Kermaşah yoluyla Kabil'e iki sefir birden gidiyordu. Übeydullah, İsfahan'da ihtişamla karşılandı. Bundan sonra yolda araba kırılınca eşekle yola devam etti. Yollar eşkıya doluydu, takip edildi, Muharrem ayı olduğundan Hz. Hüseyin için İsfahan'da o da kendini kamçladı. Sultanabad'a gitti, padişahlara mahsus resmigeçitle karşılandı, zafer takları kuruldu, dinlenme çadırı açıldı. İsfahan'a, Yezd ve Kerman'a devam etti. Kerman'da Cuma namazında pek tesirli bir Farsça hutbe okudu. Almanlar bu sırada Kerman kenarındaki çölü geçmeye çalışıyordu. Demokratlar Bahtiyari hükümetini devirmeye Übeydullah ise onları uzlaştırmaya çalıştı. Bu keşmekeşte İngiliz kuvvetleri Hindistan'dan İran'a girdi. Almanlar Kerman'dan kaçtılar. Fakat İngiliz yanlısı bir aşiretin tuzağı ile bütün hazineler ve 80 katırlık hediyeler talan edildi. Übeydullah tutuklanıp Hindistan'a götürölmek üzere Bambam'a getirildi, burada, Türk Bıçakçı aşireti Übeydullah'ı dağa kaçıırılıp, gizlice Tahran'a getirildi. İngilizler de onu buradan Bağdat'a kaçırdı. Ancak Übeydullah, bir yol bulup Afganistan'a ulaşamayınca Şeyhülislam Hayri Efendi'nin imzasını taşıyan Cihad fetvası İngilizlerin eline geçti¹¹².

Ama diğeri bir misyon aralarında halifenin mektubunu taşıyan Teğmen Kazım Bey de olduğü halde Afganistan'a 7 Eylül 1915'te ulaştı¹¹³. Kazım Bey emire: *"Halife-i a'zam diyor ki: Afganlar İslam iseler, niçin harb-i umumiye karışmıyorlar? Eğer karışmayacaklarsa makam-ı hilafet onların İslam olmadıklarını âlem-i İslam'a ilan edecek ve Afganistan hüccacını Mekke ve Medine'ye kabul buyurmayacaktır, dedi. Emir bu sözlerin doğru olup olmadığını ve Kazım Bey'in Halife tarafından gönderilmiş olup olmadığını öğrenmek ister"*. Hâlbuki name-i hümayun'a cevaben Emir'in halifeye yazdığı mektubta samimi dostluk ve meveddetten sonra *"Afganistan, Avrupaluların bu ceng-i hazırında kendi hayrını hal-i bitarafide görmüştür"* diyordu¹¹⁴. Bu da neticesiz bir teşebbüs olarak kaldı.

Bu arada Cemal Paşa da Emir'i cihada davet ediyordu. Ali Fuat Erden, Cemal Paşa'nın kendisini çağırıldığını ve yazdırdığı mektubu anlatır: *"Osmanlı Devleti, âlem-i İslam'ı esarete tutan devletlere karşı cihat ilan etti. Hedef mazlum milletlere istiklal kazandırmaktır. Cihad, Müslümanlara farzdır. İslam hükümdarlarının ekâbirinden olan Afgan Şahı Hz. lerinin cihada katılacakları şüphesizdir. Ben Ahmet Cemal, yakında Mısır seferine başlayacağım. Emiri hz.nin Hindistan'a taarruzları ve Müslümanları İngiliz boyunduruğundan kurtarması şereflerine münasiptir"*. Mektubu alan Binb. Muhittin Bey bol harcırahla Afganistan'a hareket eder¹¹⁵. Bu mektup,

---

¹¹² Oğuz, *Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul: 1983, 251. Bu fetva halen British Museum'dadır.

¹¹³ Bayar, *Ben de Yazdım*, 19.

¹¹⁴ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 21.

¹¹⁵ Ali Fuad Erden, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, 2006, 210.

1915 Şubat ayı başlarında Kanal seferi başlamadan Kabil'e ulaşmıştı¹¹⁶. Ama Emir Habibullah, bu teklife soğuk bakacaktır.

Bu sıralarda Enver Paşa, Turan hülyaları peşindedir. Türk ordusunun İngilizlere karşı Irak'ta ve Ruslara karşı Azerbaycan'da kazandığı kısmî başarılarla Enver Paşa, gözlerini İran, Afganistan ve ötelere çevirir. Türkler 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalayıp harbe girince Ruslar 1 Kasım 1914'te İran üzerinden Türk topraklarına saldırmış, Türkler de 8 Kasım 1914'te Azerbaycan'a girmişti¹¹⁷. Tebriz 14 Ocak 1915'te alındıysa da Ruslar burayı 2 hafta sonra geri aldı¹¹⁸. Bu sıralarda (Ocak 1915) Türkler Sarıkamış'ta korkunç bir felakete uğramışlardı. Ama Enver Paşa Turan, Afgan hayallerinden vazgeçmiyordu. Tahran sefiri Asım Bey, Afgan emiriyle görüştü. Ona göre emir gerekli tedariki yapıyordu ve ilk fırsatta cihada iştirak edecekti¹¹⁹. Fakat bu bir oyalama taktiği idi. Osmanlı heyeti kabile akınlarının yapılmasında müessir olduysa da sadece 4 Hint tümenini meşgul edebildi¹²⁰. Türk-Alman tarafının maksadı, Afgan ordusunu muharip aşiretlerle takviye ederek çete savaşlarıyla Hint Müslümanlarını cihada kazanmaktı; böylece Hint ordusunu yerinde durdurmak muhtemelen mümkün olurdu¹²¹.

Bu sıralarda Müttefikler Çanakkale'de ağır hezimete uğramışlardı. Gen. Townshend Kût'ül Amare'de (29 Mayıs 1916) esir düşüncü¹²², Enver Paşa'nın Turan-Afgan hayalleri tekrar canlandı. Goltz Paşa'nın 18 Ekim 1915'te Irak Ordusu kumandanı oluşuyla Afganistan hayalleri daha da canlandı. Bu sıralarda İstanbul-Berlin yolu açılmış¹²³ ve İran'a müdahale için yardımlar artırılmıştı. İşte bu olumlu şartlarda, 3 Haziran 1916'da Hanikin Muharebesiyle İran yolları da açılmıştı¹²⁴. Bundan sonra 13. Kolordu kumandanı Ali İhsan Sabis, Kasrışirin (9 Haziran 1916), Kermaşah (1 Temmuz 1916) ve Hemedan'a (11 Ağustos 1916)

---

¹¹⁶ Mektubun sureti için bkz: Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgözer, İstanbul: Nehir Yayınları, 2006, 455-457. Zikreden: Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, Ankara: TTK, 2008, 221; Cemal Paşa ve Afgan ordusunun islahı hakk. Bkz. Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün*, 335 vd.

¹¹⁷ "Les Turcs en Perse", *Le Temps*, no: 19622, 28 Mars 1915, 2.

¹¹⁸ "Tebriz muzafferiyeti hakkında yeni malumat", *Tanin*, no: 2184, 19 KS 1915, 1.

¹¹⁹ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11. Tarih: 28.02.1915.

¹²⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 504.

¹²¹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 502.

¹²² "Irak'ta sukut", *Tanin*, no: 2651, 30 Nisan 1916, Başmakale. Geniş bilgi: Sven Hedin, *Bagdad-Babylon-Ninive*, Nuremberg/Burgverlag: 1918. İsveçli seyyah Kut'un düşüşünden sonra Gn. Townshend'in esareti sırasında hazır bulunmuştur; Halil Paşa, *İttihat Ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul: 1972, 170 vd. Ayrıca bkz. Townshend, (Sir Charles V. F.), *Ma Campagne de Mésopotamie (1915-1919)*, Paris: Nouvelle Revue Critique, 1929.

¹²³ "Yollar açılıyor", *Tanin*, no: 2462, 24 TE 1915, 4.

¹²⁴ Geniş bilgi: Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, Cilt 3, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991, 188, 333.

girdi. Ardından Enver Paşa, Sabis'e çektiği telgrafta "Afganistan ve Türkistan'a gir" diyordu.

Enver Paşa'nın hayallerini Sabis, şöyle anlatır:

"Enver makine başında bana emrediyor: Haydi, Tahran'a gir! "Haydi, Tahran'a gir! Şahın Erkân-ı Harbiye Reisi sıfatıyla İran ordusunu ıslah et, Rusları İran'dan at, Türkistan'a ve belki de Afganistan'a gir" dedi. Atların nalı, askerinin potini yok. Uzun yürüyüşe dayanamayan bir askerim Hemedan'da intihar etmişti. Dedim ki: "Iraktaki 18. kolordu İngiliz tehdidi altındadır. Türkistan'ı bırakın Bağdat elden gidiyor. Ben istifa etmeye hazırım, başkasını bulun." dedim. Öyleyse şimdilik Hemedan'da kal, dedi. Ardından amcası Halil'in bir telgrafını aldım. Şimdilik Ruslara taarruz etme diyordu. Fakat hemen ardından tekrar hayalleri saha kalkıyordu. Dinlemedim tabii"¹²⁵.

Bu sıralarda İngilizler, Bağdat'a doğru ilerliyorlardı. Bunun üzerine 13.cü kolordu geri çağrıldı. Ali İhsan Sabis, yaşanan gelişmeler hakkında şu bilgileri vermektedir:

"14. Aralık 1916'da Kut çevresinde İngilizler 18. kolorduya saldırdı. Korktuğum olmuştu. Ruslar da sürekli bize taarruz ediyorlar. Bu defa da Halil Paşa 18. kolorduyu muhafaza derdine düştü. Ama hala İran hayallerinden vazgeçmemiş. Bu da İngilizlerin işini kolaylaştırıyordu, bizi ezeceklerdi de. Halil benden sadece 6. piyade fırkasının gönderilmesini istedi: yarım tedbir. 25.2.1917'de İngilizler 30.000 kuvvetle saldırdı. 6.000 kişilik 6. Ordu dayanamadı, ricat başladı. Bu beyinsiz Halil bu defa bütün İran'ı tahliye edip yardıma koşmamı istedi. Amca yeğen tam Don-Kişot. 9 aylık İran sergüzeştim, emeklerim boşa gitti"¹²⁶.

Bağdat'ın düşüşünden hemen önce, İstanbul'da toplanan harp konseyi kararına göre Afganistan'a yeniden Türk subaylar gönderilecekti. Ancak Afganistan'a sızmak kolay olmayacaktır, zira bir yandan Rus hatlarını geçmek, diğer yandan da Afgan hudutlarına çevrilen kordon bunu çok zorlaştıracaktı¹²⁷. Bundan sonra Bağdat düşecek (11 Mart 1917) ve Germano-Türkler harbi kaybedeceklerdir¹²⁸. İran'ın tahliyesiyle Afganistan sevdası bitti, Bağdat düşmüştü!

¹²⁵ Sabis, *Harp Hatıralarım*, Cilt 3, 321-338.

¹²⁶ Sabis, *Harp Hatıralarım*, Cilt 3, 338, 341, 344.

¹²⁷ SHAT. 7 N 723. Le colonel de la Panouse, Attaché Militaire à Londres, à M. Le Ministre de la Guerre. Le 6 février.

¹²⁸ "La prise de Bagdad", *Le Temps*, no: 20338, 13 Mars 1917; Zaten Bağdat'ın sukutu arifesinde tüm cephele, germano-türklerin aleyhine geliyordu. Ruslar, kuzeyde, Riga civarında, güneyde Bukovina'da, Jacobeni yakınlarında muzafferan ilerliyorlardı. Fransızlar Almanları, Mort-Homme'da, Verdun'ün kuzeyinde ve Maison-de-Champagne'da ric'ate mecbur etmişti. İngilizler, Somme'a kadar cepheyi genişletmişler, Şubat 1917 sonlarında Bapaume civarında Almanlara kat'î darbeyi vurmuşlardı. Bir ayda 390'ı subay, 3000 Alman esir alınmıştı. Mart'ta Almanlar sürekli geriliyordu. İngilizler, Mezopotamya'da Türklere galipti. Masson kumandasındaki Hint birlikleri, Türkleri, Kut-ul Amare'de bozguna uğrattı, Bağdat'a kadar sürdü. Hemen tüm topları İngilizler aldı; bu, *Townshend'in intikamı*'ydı. 11 Mart 1917 İngiliz hücumu, Kayser'in şahsî bozgunu oldu. Zaten Türk ordusu Mezopotamya ve Suriye'de

6. Cihad ve Afganistan

Önce Afgan karakterinden bahsedelim. Bir Afgan bir Avrupalıyla karşılaştığında şunu söyler: “Afganistan sizindir; ama Emir’in emirlerini bekleyin”. Avrupalı bekler ve şu sözlerle kovulur: “Buralarda görünmeyin, ikinci defa bu kadar müsamahakâr olmayız!”¹²⁹. Afganlar muharip bir ırktır¹³⁰. Milli şuurları geridir ama onları birleştiren iki unsur: cihat ve yağmacılıktır; ekseriyetle bu ikisi birbirine karıştırılır. Afganistan’da en meşhur kabileleri Peştunlar, Patanlar ve Afganlardır. Bu kavimler nüfus sayımını bilmezler, takriben 2-8 milyon arasındadırlar¹³¹. Afgan kavmi dağlıdır, gürbüzdür, cesurdur, hukuku ve istiklali üzerinde kıskançtır. Bir Afgan veya Afridi, ticarî espriden anlayan birer hayduttur. Bir Afridi’nin karakteri şöyle anlatılır: “Hızla yürüyen şu üç sakallı: bunlar gözlerini sağa sola çevirirler, elleri yarı açık; bunlar gelip geçenleri kapkaç yapmak içindir”. Kervanların kendi topraklarından geçişi, geçenlerin zararına olur. Afridiler, Hayber geçidini tutarlar, Kabil’den Hindistan’a giden kervanları, bu hüviyetsiz korkunç gümrükçüler yağmalarlar. Nadir Şah, Hindistan’ı fethettiğinde geçitlerde bir aydan fazla oyalandı, büyük rüşvetlerle Afgan geçitlerinden geçebildi. İngilizler 1842’de 15.000 askerinin hayatı pahasına geçebilmişlerdi; 1879’da da mühim rüşvetlerle geçitleri geçebildiler; harpten sonra, akıllarına iyi bir teklif geldi, masrafları İngiltere’ye ait olmak üzere geçit muhafızlığını Afridilere teklif etti¹³². Şubat 1881’de bütün Hayber kabileleriyle muahede imzalandı. İngiliz hükümeti Afridilerin bağımsızlığını tanıyor, belli ücret mukabilinde kervanların emniyetle geçişi sağlanıyordu. Bundan sonra Hayber geçidi, Paris, Londra caddelerinden daha güvenilir oldu¹³³.

Bir Kürt, Bonvalot’ya şunu söylüyordu: “Bana bir Rus, bir İngiliz gösterin ki elinde kılıçla kaplana meydan okusun! Bunu ancak bir Peştun yapabilir”. Bir Afgan’ın cesaretinden başka üç fazileti vardır: Dehâlete saygı, vendetta (kan davası), misafirperverlik. Ama bir Afgan’ın gururu hırsızlığa mâni değildir; hırsızlık şerefli bir sanattır. Gılzai kabilesi, hırsızlıklarıyla övünür. Bir Gılzai doğduğunda, annesi, duvarda açtığı delikten geçirir: *Evladım, iyi bir hırsız ol!*” der. Doğum merasimi bundan ibarettir. Afgan gururu yalan söylemeyi de reddetmez. Asya’da Türkler hariç, herkes yalan söyler, söylerken de kahkahaları basıyorlar. Aldatıcılıkta mahir olup bunu yaparken ciddidirler. Onlar için söz

---

İngilizlerin, İran ve Kafkasya’da Rusların hücumları altındaydı. Emile Hinzelin, *Histoire Illustrée de la Guerre du Droit*, Cilt 3, Strasbourg: 1921, 860-861.

¹²⁹ G. Bonvalot, “Aux Indes par terre à travers le Pamir”, *RDM*, 89 (1888) 601-631.

¹³⁰ Afgan karakteri için teferruat: Jancigny, “Etat Actuel des Indes Anglaises”, 21, (15 mars 1840) 875 vd. Afgan ırkının 3’e ayrılması vs. 876; Valbert, “La Question Indo-russe”, 208 vd.; Larcher, *La Guerre Turque*, 460.

¹³¹ Valbert, “La Question Indo-russe”, 201.

¹³² Valbert, “La Question Indo-russe”, 205.

¹³³ Valbert, “La Question Indo-russe”, 206.

kalp para gibidir ve bununla altın kazanırlar. Bir Afgan, her şeye bir ticarî espri karıştırır, kızını evlendirmez ama satar; kızı kendisi için 500 rupilik bir metadır. Bir halk şarkısı: “*Sen köşende otur, ağla, senin için ne yapabiliriz? Baban parayı kaptı*” der. Bir Afgan, ticarî ahlakı dine de bulaştırır. Ateşli bir Sünnî Müslüman olan Afgan, zühd ve takvası da kızı gibi kendisi için bir zenginlik metadır. Mérovinjlerin bir azizin merkadine nasıl sahip çıktıkları malumdur; bunda çifte avantaj görüyorlar: aziz, mucizeler gösterirken, onun hatırasına düzenlenen fuarlar, panayırlar hayli kalabalık olur ve bundan iyi geçinirlerdi. Afganlar da herhangi bir köyde bir şehidin merkadinin bulunması rahmetin celbine vesile olduğunu, onun yüzü suyu hürmetine semavattan bol yağmur yağdığını düşünür; tabî ki ziyaretçiler de güzelce yolunurdu. Ellerinde şehit yoksa bir yolunu bulurlar; Afridiler, muttaki bir sofiyi öldürüp defnedirler. Dermesteter’in anlattığına göre Pencap’ın ilk işgali tarihlerinde, bir evliyanın merkadini bekleyen Fakir, İngiliz komiseri Binb. James’ı ziyaret eder: “*Görüyorsunuz, bir evliya öldüğünde bedeni toprakta uzar ve kabri alabildiğine genişler. Ama benimki, bana rüyada, kabirde sıkıştığını, yerinin çok dar olduğunu, hiç olmazsa bir metrelik bir yer istediğini söyledi*”. Bunun üzerine Binb. James, kendisine bir metrelik yer verir. Ardından bedeni genişleyen evliya türbeye sığmaz olur, türbedar, iki metrelik bir yer daha ister; bu da kabul edilir. Fakat bizim evliyanın bedeni genişledikçe genişliyordu. Bir gün fakir, Binb. James’a gelip şunları söyledi: “*Bizim evliya 40 metrelik bir uzunluğa ulaştığını söyledi*”. Binbaşı, “*Oooo, bu kadarı fazla, senin evliya bu gidişle buralarda bana yer bırakmayacak!*” dedi¹³⁴.

Zapturapta gelmez Afganlar, askeri talimatta komşularına üstündürler, eğer bir milli birlik teşkil edebilirlerse hepsine galebe çalabilirler. Fakat bunlar ittifaktan mahrumdurlar: Afgan şairi Kuşal Han diyor ki: “*Biz aynı dili, Peştun dilini konuşuruz, fakat birimiz diğerini anlamayız*”. Eğer Afganlar, Araplar gibi, vatan mefkûresinden mahrumlarsa da onları birleştirebilecek olan Cihat’tır. Ve bu cihat ekseriyetle çapulculuk manasındadır. Bununla Afganlar, kapıldıkları öfkeyle defalarca küffarı imha etmişler, mallarını yağmalamışlardır. 13. yy. da Gor prensleriyle birlikte Hindistan’a girdiklerinde ve 15 yy. da bir Afgan hanedanı Hindistan’a girdiğinde Delhi tahtına oturmuş ve Moğol hükümdarı onu tahttan zarzor indirmişti. Bir Afgan için en büyük hürriyet anarşidir. Kabileler klanlara, klanlar ailelere bölünür ve birbirleriyle zevkle çarpışır, karşılıklı çapul yaparlar, hatta zevkine kavga ederler. Yağistan’da *Bouner* isimli kasabada iki dağ var: Dva-Sara ve İlam dağları. Buralarda iki farklı kabile oturur. İlamlıların canı sıkıldığında Dva-Sara’lıları bulurlar, hangi dağın daha yüksek olduğunu sorarlar: “*-Sva-Dara’dır, -Hayır, İlam’dır*”. Tartışma alevlenir ve galiz tabirlerle küfürleşirler, birbirlerine ateş ederler. Dost Muhammed’in torunu

---

¹³⁴ Valbert, “La Question Indo-russe”, 207-208; Afgan karakteri: Gabriel Bonvalot, “Aux Indes par terre”, 630.

Abdurrahman, Afgan karakterinin bir numunesidir; meşru karısı ve 101 cariyesi vardı, sarayına elektrik yerleştirdi ve mürebberler, çocuklarına İngilizce öğretti. Abdurrahman, hiç kimseyle ittifakının olmadığını Rusların Hindistan'a, İngilizlerin de Türkistan'a girişine mâni olacağını devamlı söylüyor ve zulümle ayakta duruyordu; haftada iki gün, çarşamba ve cumartesi günleri, elinde kılıç, *Beküşid* der, maznunun boynu vurulur; *Gargara konid* der, maznun asılırdı. Gayrı ciddi biri kendisine "Ruslar geliyor" deyince, onu kulenin başına göndermiş, "Ruslar gelinceye kadar burada aç-susuz bekleyeceksin", demişti¹³⁵.

Afganlar, Cihat faaliyetlerine karşı zaman zaman isteksiz davranmışlardır. Daha 1877'de Türk-Rus Harbi sırasında II. Abdülhamit, Ahmet Hulusi heyetini Afgan emiri Şir Ali Han'a göndermiş, cevap menfi olmuştu¹³⁶. Afganistan ve Hindistan Müslümanları o tarihlerde cihat için bir miktar iane toplamışlardı¹³⁷. Pencaplı olup Medine'de mukim Cemal oğlu Mehmed Cihat ilanı üzerine Osmanlı tabiiyetine geçmişti¹³⁸. O zamanlar ve Büyük Harp sırasında Afganlar hala Orta Çağ'ı yaşıyorlardı¹³⁹.

Cihad'ın ilanından sonra Emir Habibullah'a yapılan cihat baskısı İngilizleri endişelendiriyordu¹⁴⁰. *Daily telegraf* Peşaver muhabirinin haberi: "Bütün Beluç kabileler Afgan ordusuna katıldı. İrandan Kabil'e gelen birkaç müçtehit Ruslar tarafından idam edilen mücahitlerin beraberlerinde getirdikleri kanlı gömleklerini yüksek mahallere asarak heyecanlı nutuklar verdiler. Habibullah Han bu feci ahvalden üzgündür. Ordunun Rus ve İngilizlerden bu şehitlerin intikamını alacağını bizzat söyledi. Vaizler hatipler her yerde ahaliyi cihada çağırıyor"¹⁴¹.

Bu sıralarda kabile baskınları da oluyordu. *Haver* gazetesine (İstanbul, Farsça) göre İngiltere, Afganistan'da vuku bulan kabile saldırılarına karşı Kabil'i ikaz etmiş, Afganistan'a saldırabileceklerini söylemiştir. Kabil'e gelen hususi memur şu isteklerde bulunmuştur:

1-Osmanlı zabıt ve seyyahlarının azl ve teb'idi;

---

¹³⁵ Valbert, "La Question Indo-russe", 208-211.

¹³⁶ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, 91 vd.

¹³⁷ BOA. Y.PRK. HR. Dosya no: 1. Gömlek no: 16. 15 Z 1293; Hind Müslümanlarının ianesi için bkz. Yusuf Aydın, "1. Dünya Savaşında Hindistan'da Türk-Alman Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Yıl 22, Sayı 83, 2016), 689-716.

¹³⁸ BOA. DH. EUM.ECB. Dosya no: 20. Gömlek no: 23. 16 M 1337.

¹³⁹ Mehmet Fazlı'da Afgan anlayışı: "Afganistan'a gitmek üzere Meşhed'teydik. İmam Rıza'nın camideki türbesini ziyaret ettim. İki kapıcı oturmuş, parasız içeri girilmiyor, tiyatroya girer gibi. Kapının eşğini öperek girdik. Kabri tavaf ettik. Bizi dolaştıran ahund da para kopardı. Girenken de çıkarken de sürüyle dilenci, feryad-figanla para istiyorlar. Parayla Kur'an okuyanlar... Önümüzden gül suyu serpip arkamızdan para dilenenler..." Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, 28.

¹⁴⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 504.

¹⁴¹ "Belucistan ve Afganistan", *Tanin*, no: 2100. 27 TE 1914, 2.

- 2-Alman ve ABD fabrika ustalarının Hint hükümetine teslimi;
- 3-Osmanlı ve İran hükümetiyle münasebatın kat'ı;
- 4-Afganistan'a gelen İranlıların teb'idi;
- 5-Hint hududundaki askerlerin terhisi;
- 6-Kabilelerin men'i teslihi;
- 7-Afganistan'a iltica eden Hint hürriyetperverlerinin teslimi¹⁴².

Haver'e göre Emir, bu istekleri dinlemeyip bilakis Hindistan'a sefer hazırlığındadır. Ancak bu husus Emir'in siyaseti gereği idi. Aslında daha Osmanlılar cihat ilan etmeden Afganistan'da İngiliz ve Ruslara karşı kısmî bir Cihat hareketi başlatılmıştı. *Tanin'e* göre, Afganistan'da muharip kabileler arasında seferberlik başlatmış; Afgan Askerleri de Hint hududunda yığınak yapmış, ahali bir bakıma cihada hazırlanmıştı. Hindistan'ın zaptı onlar için cihat idi. Afgan emirlerinin Hindistan'a iki asır müddetle hâkim olduğunu biliyorlar, Emir'in de bunu yapmasını tabii görüyorlardı¹⁴³. Bu arada matbuatta mübalağalı haberler de görülüyordu. *Tanin* şunları yazıyordu: "Afgan naşir-i efkârı Sirac-ül Ahbar, Emir'in mühim bir kuvvetle Beluc ve Hind'in anahtarı olan Peşaver'i zabt için kardeşi Nasırullah kumandasında 400 bin kişilik kuvvetle yürüdü. Emir'in oğlu da 300 bin bin kişiyle Rusya'ya yürüdü"¹⁴⁴. Cihat, hudut aşiretlerinin liderleri ve Hindistan'dan gelen bazı İslamcı ve devrimciler tarafından tahrik ediliyordu: Hindistan'daki *Gadr* hareketi mensuplarından Mahandra Pratab ve Bereketullah Han gibi. Bu ikisi Berlin'de *Geçici Hindistan Hükümeti'*ni kurmuşlar, Hindistan ve Pencap'ta isyan çıkarmaya ve Afgan emirini Almanya'ya kazandırmaya Kabil'e gönderilmişlerdi¹⁴⁵.

Cihat ilanının ardından Afganların da cihada iştirakini sağlamak için yoğun faaliyetler yapılmış ve Afganlardan kısmen müracaatlar alınmıştır. Bunlardan biri Rauf Bey'in İran'da bulunduğu sıralarda 26 Mayıs 1915'te Rauf Bey'in maiyetinde çalışmak üzere 8 kişilik bir müracaat idi. Irak ordu kumandanlığı bu şahıslara beşer lira vererek Rauf Bey'e gönderilirler. Türk ordusuna 18 Ekim 1915'te katılan Afgan Gulam Muhammed ve 9 arkadaşı asker olarak muamele görmüşlerdir. İleri gelen Afganlar da ordu kumandanları tarafından kullanılmışlardır. 9 Aralık 1916'da Irak 6 Ordu kumandanı Halil Paşa, Kermanşah dönüşünde beraberinde getirdiği bir Afgan prensi için Bağdat'ta mefruş bir yer hazırlatmıştır¹⁴⁶. Halife'nin cihat davetiyle beraber Afganistan'ın

---

¹⁴² "Afganistan ve İngiliz metalibi", *Tanin*, no: 2152, 18 KE 1914, 1.

¹⁴³ "Afganistan haberleri", *Tanin*, no: 2093, 20 TE 1914, 3.

¹⁴⁴ "Afganistan'da", *Tanin*, no: 2073, 30 Eylül 1914, 2.

¹⁴⁵ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 504.

¹⁴⁶ Orhan Avcı, *Irak'ta Türk Ordusu, 1914-1918*, Ankara: Vadi Yayınları, 2004, 175-176.

çarşı ve pazarlarında büyük yankı yapmış, İngilizlerin Türk ve Almanlar tarafından Asya'dan atılacakları haberleriyle çalkalanmıştır¹⁴⁷. *Tanin*'e göre, Cihadın Afganistan'da duyulmasıyla beraber kabileler büyük heyecan duymuşlardır. Türkiye'nin İtilaf devletleri aleyhinde harbe girmesi Afgan, İran ve Hindistan kabileleri arasında şimşek hızıyla yayılmıştır¹⁴⁸. Cihada uygun olarak Afganlar, Rusya hududunda bazı karakollara hücum etmişlerdir¹⁴⁹. Hint-Afgan hududundaki kabilelerin İngilizlere hücumuyla başlayan çarpışmalar mücavir kabilelerin de iştirakiyle yeni bir safhaya girmiş, İngilizlerin emrindeki Hint askerler de kabilelere iltihak etmiştir¹⁵⁰. *Sirac-ul Ahbar*'a göre Güney Afganistan'da, Hindistan hududunda İngilizlere karşı tekrar kıyam vardı. Mehmendi kabileleri İngilizlerden 10 büyük zabıt ve çokça asker öldürmüş, Keza Pamir, Suvar ve Belucistan cihetlerinde İngilizlerle mücahitler arasında çarpışmalar cereyan etmiştir¹⁵¹. *Tanin*'e göre, İngilizler şaşkın durumdadır. *Daily Telegraph* Peşaver muhbirine göre bir yıl evvel isyan edip mağlup olunca Hindistan'a kaçan aşiret reisi Cihan Dadhan geri dönüp tekrar isyan etmiştir¹⁵².

Yapılan bu faaliyetler neticesinde birtakım galeyanlar ortaya çıkar. *Le Temps*'a göre, Ağustos 1915 sonlarında, Afgan kabilesi Mamund-zay'lar, Pencap hudutlarını işgal etmişlerse de Hind-İngiliz birlikleri tarafından püskürtülmüşlerdir. Muharebe, Lahor'a mücavir alanlarda sürüp gitmektedir¹⁵³. *L'Asie Française*'e göre, Afganistan'ı, Hind hududundaki kabileleri ve Hindistan'ı isyana teşvik için bir komplo hazırlanmıştır¹⁵⁴.

Tanin şunları yazıyordu: "Kuzey-Batı Hint aşair ve tavaifi arasında galeyan var. Geçenlerde Veziristan aşairi İngilizlerden asakirini huduttan çekmelerini istedi. Şimdi de Veziristan kurbunda sakin Hostoval taifesi İngiliz hâkimiyetindeki Tuci ahalisine hücum etti. İngilizler, önceleri Hostovalleri Afganistan üzerine sevk ediyordu"¹⁵⁵. *Times* gazetesine göre Hindistan'ın Kuzey-Batı hududunda 3 muhtelif ihtilal menbaı vardır: Nusra'nın Kuzey-Doğusunda sakin Bonvaller, Ağustos'ta hücumlara başlamışlar, Sevat yukarısındaki kabileler Şahdar üzerine hücumla Lodaki'deki İngiliz mevzilerine saldırmışlardır. Beş gün sonra da İngilizler Kabil yakınındaki Peşaver'in Kuzey-Batısındaki 10 bin Müslüman saldırmış, 3'ü subay, 106 İngiliz ölmüş, 35'i yaralanmıştır. Bunlar adi hudut müsademeleri değildir, münferid

¹⁴⁷ Metin Hülagü, *Pan-İslamist faaliyetler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994, 194.

¹⁴⁸ "İran ve Hindistan'da vaziyet", *Tanin*, no: 2427, 19 Eylül 1915, 1.

¹⁴⁹ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11. Tarih: 28.02.1915.

¹⁵⁰ "İran ve Afganistan haberleri", *Tanin*, no: 2494, 25 TS 1915, 1.

¹⁵¹ "İran ahvali-Afgan ve Belucistan'da kıyam", *Tanin*, no: 2525, 26 KE 1915, 2.

¹⁵² "Mangal Kabilesi reisi", *Tanin*, no: 2094 21 TE 1914, 2.

¹⁵³ « En Afghanistan », *Le Temps*, no: 19887, 18 décembre 1915, 2.

¹⁵⁴ « Les excitations allemandes aux pays musulmans », *L'Asie Française*, 161 (Janvier-Mars 1915) 29 vd.

¹⁵⁵ "İngilizler-Hindistan ve Afganistan", *Tanin*, no: 2198, 2 Şubat 1915, 2.

görünüyorsa da menbaı aynıdır¹⁵⁶. *Tanin* başyazısında İran'daki galeyana ve cihat aşkının Afganistan'da da görüldüğünü, umumi hal alamadıysa da inkişaf halinde olduğunu yazıyordu¹⁵⁷.

Cihan-ı İslam gazetesi bu muharip milleti metheder; bazı kabileler daimî bir cihat uğrunda çarpışmakta, İngilizler de bu gözüpek kabileleri iknaya çalışmaktadır. *Cihan-ı İslam*, bu muharip kabilelerin Osmanlı sultanının davetine cevap verecekleri inancındadır¹⁵⁸. Aşiret akınları yüzünden 1915 yılı İngilizler için tehlikeli geçmiş, ciddi tedbirler alınmıştır¹⁵⁹.

Fakat Afgan emiri barıştan ve rahatından yanadır, ayrıca İngiltere'den çekinmektedir¹⁶⁰. Bir Osmanlı arşiv vesikasında, Tahran sefiri Asım Bey'in Afgan emiri ile görüştüğü, *Emir'in gerekli tedariki yaptığı ve fırsat çıktığında İslam âlemi için vazifesini ifa edeceği*¹⁶¹ gibi bir oyalama cevabı verildiği görülmektedir. *Haver'e* göre (17 Aralık 1914) harp yıllarında 6 milyonluk Afganistan'ın¹⁶² modern bir ordusu yoktur, Hint hudutlarındaki muharip kabileler yetersiz olup yukarıda Rusya, aşağıda da İngiltere tarafından sarılmıştır. Almanya ve Türkiye Afganistan'a uzaktır. Emir, bu durumda İstanbul'un fetvalarını dinleyemezdi. 24 Ağustos 1914'te Afganistan tarafsızlığını ilan etmiş¹⁶³ ayrıca Kasım 1914 sonunda Hindistan Kraliyet naibine bir mektup göndererek tarafsızlığını bildirmişti. Bu tutumuyla Hint Müslümanlarıyla mutabık idi. Hint Müslümanları da Osmanlı cihadının kendilerini ilgilendirmediğini bildirmişlerdi¹⁶⁴. Afganistan'ın tarafsızlığına ulema da destek vermişti; Türk-Rus harbine müdahil olunmaması gerektiği ve bunun dinî bir harp olmadığı cihetinde beyanat vermişlerdi¹⁶⁵.

Hint Racalarından Mahandra Pratap, 1914'ten beri Hindistan'dan kaçmış bir Hint milliyetçisidir. Balkan treniyle İstanbul'a gelmesi üzerine *Tanin* kendisiyle bir röportaj yapmıştı¹⁶⁶. Bu röportajda şu hususlar yer almaktadır:

-Afganların hilafete bakışları nasıldır?

---

¹⁵⁶ "İran ve Hindistan'da vaziyet", *Tanin*, no: 2427, 19 Eylül 1915, 1.

¹⁵⁷ "Şark'ta", *Tanin*, no: 2487, 18 TS 1915, Başmakale.

¹⁵⁸ "La Guerre Sainte et les Afgans", *Le Monde de l'İslam*, no: 21, 13 Moharram 1333; 26 Novembre 1915, cité par RMM, 30 (1915) 385.

¹⁵⁹ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 510.

¹⁶⁰ Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 502.

¹⁶¹ BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11. Tarih: 28.02.1915.

¹⁶² "Sancak-ı İslam altında bir içtima", *Tanin*, no: 2117, 13 TS 1914, 3.

¹⁶³ *Dünya Harbinde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi*, Cilt 3/1, Ankara: Gn. Krm. Bşk. Yayınları, 1979, 12-13.

¹⁶⁴ "L'attitude de Afghanistan", *AF*, 160 (juillet-décembre 1914) 291; *Le Hablul Matin* de l'édition anglaise de 9.9.1914 cité par RMM, vol XXX, 1915, s. 222.

¹⁶⁵ *Le Habloul Matin* de 7 décembre 1914, publié à Calcuta, cité par RMM, 30 (1915), 159.

¹⁶⁶ "Hint racasıyla mülakat", *Tanin*, no: 3390, 18 Mayıs 1918, 2.

-Afganistan çok önemlidir, kuvvetli bir merkezî hükümeti vardır. Hükümet işleri mukaddes sayılır. Afgan emiri ahali tarafından çok sevilen, münevver, islamî terbiyesi yüksek ve demokrat bir zattır. Halkla iç içedir. Tahtını halkın saadeti için kullanır. Ordusu yeni top ve tüfeklerle mücehhezdir. Coğrafi konumu Asya'nın temelidir: Acem-Hint-Türkistan ve Rusya'nın tam ortasındadır. Dâhilde fırkalar, siyasi ihtiraslar ve karmaşa yoktur.

-Afganistan'da İngilizlere karşı bir meyil var mı? Almanya ve Türkiye'ye karşı Afgan hissiyatı nedir?

-İngiltere, asla Afgan dostluğunu kazanamaz. Emir Sünnî'dir, hilafete hissen yakındır. Türkiye neredeyse Afganistan oradadır. Türkiye ve Almanya için Afgan halkını kazanmak kolaydır.

Ancak durum, Mahandra Pratap'ın söylediği gibi değildir. Türk Generali Sabis, hatıralarında Almanların ümitsizliklerini şu sözlerle anlatıyordu: "İran yetmiyormuş gibi şimdide sıra Afganistan'daydı. Biz Hemedan'dayken Afganistan'da dolaşarak hayal kırıklığı içinde karargâhuma gelen bir Alman erkân-ı harp zabiti bana acı acı itiraflarda bulunup bunların boş hayaller olduğunu söylemişti."¹⁶⁷.

Tanin'e göre, Üsküdar Çatallı Kalenderhanesinde bulunan 50 Afgan, Tarsus v.s. mahallerdeki 300 Afgan da ayrıca meydan-ı cihada yürümüşlerdir¹⁶⁸. Harp arifesinde İstanbul üzerinden Hac vazifesini ifaya giden Afgan Hacıların, İstanbul'daki durumlarını Hüsamettin Tuğaç, hatıralarında şöyle anlatır: "İrkutsk'ta usera kampındayım. Odaya Bej renkli kışlık kumaştan er elbiseli, ayakları çizmeli, Enveriye şapkalı, boyunlarında İngiliz ekmek torbası olan iki Afgan içeri girdi. Hicaz'a İstanbul üzerinden giderlerken harp patlayınca Enver Paşa, Hacı namzetlerini toplar, bazalarına fahri rütbelere verir ve onları kanal seferine gönderir. Seferden sonra bu iki Afgan memleketlerine dönerlerken İran'a giren Rauf Bey heyetine katılırlar. Afgan hududuna kadar kıyafetlerini değiştirmediklerinden Ruslara yakalanıp Türk addedilerek Sibirya üsera kampına gönderilirler. Bunlar gece gündüz Kur'an okuyorlardı. Onlara firar edelim, dedim, onlarsa, 'esaretin Allah'tan geldiğini, firar edemeyeceklerini' söylediler"¹⁶⁹.

7. Afganistan'da Cihad'ın Başarısızlığı

Bu büyük harpte ilan edilen cihadın tüm Müslümanları ayaklandıracağı ümidi imkânsız bir temenniydi. İran ve Afganistan'ın verdiği cevap: "Evvela bir Türk-Alman ordusu Afganistan'a girsin". Bunun manası şuydu: Evvela Rusları ve İngilizleri mağlub edin, o zaman cihada iştirak ederiz¹⁷⁰. Emir, cihada mesafeli durdu, halkını boşuna harbe sokmayarak, akıllıca bir siyaset izledi. Alman heyetinin ukalalığı, Paris'in Almanlar ve Mısır'ın da Türkler tarafından alınmak üzere olduğu gibi yalanlarla Emir'i aldatmağa çalışmaları, Cihad'ın

¹⁶⁷ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım*, c. III, 210-211.

¹⁶⁸ "Memalik-i Osmaniye'deki Afganlıların Cihad'a iştirakleri", *Tanin*, no: 2198, 2 Şubat 1915, 1.

¹⁶⁹ Hüsamettin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1975, 67-68.

¹⁷⁰ Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, 2.

güvenilirliğini sorgulamağa yol açtı. Yapılan propagandalarla Hint-Afgan hududunda bir takım kabile baskınları görülmüşse de dengeleri değiştirecek boyutlara ulaşamadı. Osmanlı matbuatında kabile baskınları yoğunlukla ve mübalağalı bir tarzda verilmiştir.

Ayrıca Rusya ve İngiltere arasında sıkışan Afganistan, bu iki devletle başa çıkamazdı. Türkiye'nin askeri alanda başarısız oluşu cihadı itibarsızlaştırdı. Osmanlı ordusu Tiflis'e, Kahire'ye, Tahran'a muzafferden girebilseydi, İstanbul tehdit altında olmasaydı, Bağdat düşmeseydi, o zaman muhtemelen, panislamist hareket, askerî açıdan ve siyaseten birtakım neticelere ulaşabilirdi¹⁷¹. 1915 yılı başlarında Irak'ta Süleyman Askeri İngilizleri yenebilseydi, Afgan emiri İngilizlere karşı savaşa girmeye zorlanabilir veya bir darbeyle devrilebilirdi. Ama Türklerin Şuayyibe'de uğradığı felaket Emir'in harbe katılmamakta elini güçlendirdi¹⁷². Enteresandır: Türklerin Kût'ül Amare zaferi ne Mezopotamya'da ne de Afganistan'da heyecan uyandırmadı¹⁷³. Ayrıca, Hindistan Müslümanlarının kendi mahallî liderleri ve dinî uleması tarafından önceden uyarılmışlardı. İttihatçıların dinsiz oldukları iddiaları da cihat için ayrı bir talihsizlikti. Nihayet, iki önemli vukuat cihada ağır darbe indirdi: Arabistan'da Şerif Hüseyin ve Kerbela isyanları... Zira Bağdat'tan gelen bir Türk birliği, Şiilerin mukaddes mekânlarını bombardıman edince cihat bölgede şevkini kaybetti¹⁷⁴.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin cihat ilanı, başlangıçta Afganistan, Hindistan ve Türkistan'da kısmî heyecan yarattı. Bu heyecandan yararlanarak, Almanların da teşvikiyle Ağustos 1915'te bir Türk-Alman heyeti Kabil'e gönderildi. Yzb. Kazım Bey ve Yzb. Niedermayer başkanlığındaki heyet, İran üzerinden, maceralı yolculuklardan sonra cihadı tebliğ için Kabil'e gitti. Heyet, Afganların Hindistan'a saldırmasını istiyordu. Emir Habibullah'ın yakın çevresi ve diğer Afgan büyükleri bu hususu benimsemişlerse de Emir tarafsızlıktan yanaydı. Cihada ne Afgan emiri ne de kabileler ilgi duymadı, zaten Emir İngiliz parasıyla besleniyor ve İngiliz nüfuzu altındaydı. İngilizlerin Afganistan'ın yanibaşında İran ve Hindistan'da bulunması, Almanya'nın merkezi Avrupa'da olup diğer kıtalara açılan denizlerin Fransa ve İngiltere'nin elinde olması, bu hususta Alman ve Türk kuvvetlerinin Afganistan'a nüfuz edememesi cihadı sekteye uğratiyordu. Paris'in Almanlar tarafından düşürülmek üzere, Mısır'a Türklerin

¹⁷¹ "Le mouvement pantouranien", *AF*, 171, (octobre-décembre 1917) 177.

¹⁷² Bayur, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, 507.

¹⁷³ MAE, vol. 1679, « Guerre 1914-1918, Panislamisme », K. 102 :6. Paris, le 6 juin 1916. Télégramme de P. De Marguerie ; MAE, vol. 1679, Guerre 1914-1918, Panislamisme. K. 102 :6. Paris, le 5 juin 1916. Bulletin de Renseignements, Question mus. Attaché Militaire à Londres. Le 31 mai 1916.

¹⁷⁴ "La Perse et la Guerre", *JD*, no: 227, 14 août 1916, Başmakale.

girmek üzere olduğu gibi yalanlarla Afgan kamuoyunu aptal yerine koymaları da Emir'i cihattan uzaklaştırdı. Afganistan, zayıf ordusuyla ve kabile baskınlarıyla muvaffak olamazdı. Emir'in Alman-Türk ordularının Afganistan'a girmelerini istiyordu, buna Germano-Türklerin gücü yoktu. Afganistan üzerinde Türk-Alman rekabeti de menfi rol oynadı. Almanlar, Türklerden evvel Afganistan'a geçerek Hindistan'ın fethini yalnız Almanlara kazandırmak istiyorlardı. Rauf Bey'in heyetinin başarısızlığının ardından name-i hümayun ve muhtelif hediyelerle Afganistan'a gönderilen Abdullah Efendi, Afganistan'a ulaşamadı.

Afganların Belucistan cihetinden denize açılmak için Afgan prensi Abdülmecid'in İstanbul'da yaptığı müzakereler de neticesiz kaldı. Harbin başından beri gerçekleştirilmeğe çalışılan Türk-İran-Afgan ittifakı hayata geçmedi; bu haliyle Afganistan'da cihat başarıya ulaşamazdı.

Şark memleketleri emperyalist devletler tarafından işgal edilmiş, miras paylaşılmış, herkes hissesini almıştı. İlk İbni Suud ile İngiliz-Arap antlaşması; İngiliz-İran Antlaşması (1919), harbin gizli antlaşmaları: Fransız-Rus Antlaşması (1915), Sykes-Picot Antlaşması (16 Mayıs 1916), San Remo Antlaşması (20 Nisan 1920) ve nihayet Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920): İşte Asya'da İslam'dan gasp edilenler. Ardından Anadolu isyanı, İran'ın silahlanması, Afganistan, Hint hudutlarına girmesi, Suriye ve Mezopotamya'nın kaynaması, Arabistan'ın birlik marşını haykırması, Mısır'ın Nil nehri gibi taşması, Mustafa Kemal laik devletini kurması, Rıza Şah'ın Sasanileri diriltmesi, Emanullah Han'ın, emirlik kılıcını hükümdarlık asasıyla değiştirmesi, İhtiyar Zaglul'un Fellahları harekete geçirmesi, İbni Suud'un çölde giyilen desmal-egalını krallığın çifte tacıyla değiştirmesi izledi. Kanla sulanan bu harabe topraklar, yeniden yeşerdi. Türkiye serbest düşünce namına; Mısır, Descartes şüpheciliği ve tarih tenkidi namına; Arabistan iman ve sünnet namına, İran, idarî reform namına; Afganistan, ilerleme namına yenileşmeye çalıştı¹⁷⁵.

Habibullah, Şubat 1919'da Celalabad'ta öldürüldü. Halefi İnyetullah, babasının siyasetini sürdürdü. Amcası Nasrullah, entrikalarla Afganistan karıştırdı. Annesi Saracul Ravatin, halkı coşturarak Emanullah Han'ın tahta oturmasını sağladı. Yeni emir, babasının intikamını ve Afganistan'ın istiklalini ilan etti. Afganistan hudutlarını tahliye etmeyen İngiltere'ye harb açtı. Afgan ordusu, Muhammed Nadir Han kumandasında 7 Mayıs 1919'da Hayber geçidini katetti. Halkı dinî galeyana harbi teşvik ettiyse de Gen. Barrett uçaklar ve nefes boğucu obüslerle saldırdı. Pencap büyük iğtişalara uğradı, Bolşevikler Transkafkasya'ya girip "Müslümanları kurtarma" vaadinde bulundu. Bu durumda İngiltere, zaferini sürdüremedi. Cemal Paşa, Afgan ordusunu tensik

---

¹⁷⁵ Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Égypte", 402.

için Afganistan'a geçti. İngilizler Temmuz 1919'da harbi durdurdu; 22 Kasım 1921 antlaşmasıyla Afganistan'ın istiklalini tanıdı¹⁷⁶.

Yeni Türk idaresi Afganistan'la sıcak ilişkiler kurdu. TBMM'de, Afgan ordusunu ıslah için yapılan müzakerelerde 200 subayın Afganistan'a gönderilmesi için kanun layihası tartışıldı. 1 Mayıs 1921'de bu misyonun gönderilmesi kararlaştırıldı¹⁷⁷. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) sırasında da Türk-Afgan İttifak Antlaşması (1 Mart 1921) imzalandı¹⁷⁸. İngilizler, bu antlaşmayla bir İslam Konfederasyonu kurulmasına; Hindistan, Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal propagandası yürütecek örgütler kurularak yönetilmesine; Afganistan'ın savunması için bir Türk askeri kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddelerin olduğuna ve ileride bir "İslam Federasyonu" kurulacağına inanıyorlardı¹⁷⁹. Sovyetler bu antlaşmadan faydalanarak Afganistan'da İngiliz nüfuzunu bitirmeyi ve İngilizlerden Afganistan'a kaçan Hint müslümanlarına faal propaganda yapmayı umuyordu¹⁸⁰.

12 Ocak 1925'te Habibullah'ın oğlu Emanullah Han kendisini hükümdar; 18 Ağustos 1928'de de Süreyya'dan olan oğlunu veliahd ilan etti. Başlangıçta, genç tacidar, köklü reformlar yaptı. 1927 sonlarına doğru kraliçe Süreyya ile uzun bir seyahate çıktı; Hindistan'ı, Mısır'ı, İtalya'yı, Fransa'yı, Belçika'yı, İsviçre'yi, Almanya'yı, İngiltere'yi, Polonya'yı, Rusya'yı, Türkiye'yi ve İran'ı resmen ziyaret etti. Dönüşünde, içtimaî, siyasî reform programını açıkladı. Mollaların tahrikiyle 2 Ekim 1928'de büyük tezahüratlar çıktıysa da kolaylıkla bastırıldı. Hindistan hududunda patlayan *Chinvari* kabilesi isyanı üzerine Kabil'in tüm birlikleri, Aralık 1928'de Celalabad'a gönderildi. Vaziyetten

---

¹⁷⁶ Larcher, *a.g.e.*, s. 462.; *Correspondance d'Orient*'nin emirin komploya uğramasına dair verdiği haber: «Afganistan emiri Habibullah saldırıya uğradı ve 20 Şubat 1919'da Lanhman ordugahında öldürüldü. Londra'dan 28 Şubat'ta Ajans Havas'a gelen bir telgrafa göre emirin büyük oğlu İneytullah Han, amcası Nasrullah Han'ın emiri istihlaf etmesine rıza göstermiştir. Yeni emirin usul ve nizama mutenasip olarak tanınacağı anlaşılıyor. Müphem bir şekilde öldürülen Habibullah Han, babası Abdurrahman Han'a 1901'de 47 yaşındayken halef olmuş ve her zaman İngiltere'ye karşı milliyetçi duygular beslemişti. Ülkesi üzerinde hâkim-i mutlak idi ve sadece Hindistan hükümetiyle yapılan bir muahede gereği münasebette bulunurken diğer hiçbir hükümetle doğrudan temasta bulunmazdı» "Un interview d'Esat Pacha", *Correspondance d'Orient*, no: 209, 15.03.1919, s. 222.

¹⁷⁷ SHAT. 20 N 1082. Corps d'Occupation de C/PLE. Etat-Major. 2ème Bureau. Carton 18. Dossier 2. Bulletin de Renseignements du 19 Avril 1921. Secret.

¹⁷⁸ Antlaşma için bkz., «Le traité turco-afghan» *Correspondance d'Orient*, no: 262, 30.05.1921, s. 465; Necdet Aysal, «Savaş Dönemi ve Cepheler», Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2020, s. 126-127.

¹⁷⁹ R. Salahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 2, Ankara: TTK, 1986, 58-59.

¹⁸⁰ SHAT. 20 N 1085. Corps d'Occupation Française de C/ple. Etat-Major, 2ème Bureau. Rapport mensuel du mois de Janvier 1921. (1 Avril 1921.).

istifadeyle ve payitahtın kardan kapanmasıyla, maceraperest Beçe-i Saka, 14 Aralık 1928'de başlattığı isyan 13 Ocak 1929'da başarılı oldu. Bunun üzerine Emanullah Han, 14 Ocak'ta tahtı kardeşi İnyetullah'a bırakarak Kandahar'a gitti. Ama Beçe-i Saka, yeni kralı tanımadı, Kabil'e girdi ve kendisini Habibullah Gazi ünvanıyla emir ilan etti. Emanullah Afgan halkını isyana çağırdı. Beçe-i Saka, Kabil'de Celalabad birlikleri tarafından sarıldı, Emanullah güney vilayetlerini ele geçirdi. Şubat 1929'da durum buydu¹⁸¹.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olduğundan yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum bulunmamaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA. HR. SYS. Dosya no: 2429. Gömlek no: 11

BOA. HR. SYS. Dosya no: 2337. Gömlek no: 11

BOA. Y.PRK. HR. Dosya no: 1. Gömlek no: 16

BOA. DH. EUM.ECB. Dosya no: 20. Gömlek no: 23

MAE. Vol. 896.

MAE, Vol. 1678.

MAE, vol. 1679,

SHAT. 7 N 679.

SHAT. 7 N 723.

SHAT. 20 N 1082.

SHAT. 7 N 2081.

SHAT. 7 N 2103.

SHAT. 16 N 2984.

Sürelî Yayınlar

L'Asie Française.

Correspondance d'Orient.

La Croix.

Hâkimiyet-i Milliye.

---

¹⁸¹ K.T. Khairallah, "L'Asie Antérieure et L'Egypte", 595 vd.

İslam Mecmuası.

Journal des Débats.

OTAM

Revue des Deux Mondes.

Revue du Monde Musulman.

Tanin.

Le Temps.

Genel Yayınlar

Avcı, Orhan, *Irak'ta Türk Ordusu, 1914-1918*, Ankara: Vadi Yayınları, 2004.

Artuç, Nevzat, *Cemal Paşa*, Ankara: TTK, 2008.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, Cilt I, İstanbul: 2. Baskı, 1967.

Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, Cilt 3, Ankara: TTK, 1950.

Bayur, Hikmet, *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: TTK, 1989.

Benoist-Mechin, *Lawrence d'Arabie*, Paris: French Edition, 1979.

Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, Cilt III, *İran-İrak Cephesi, 1914-1918*, 1. Kısım, Ankara: Genel Kurmay Yayınları, 1979.

Caroe, Sir Olaf; *Sovyet İmparatorluğu*, Çev. Zerhan Yüksel, Cilt 1, İstanbul, Tercüman Yayınları, 1975.

Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Cemal Paşa, *Hatırat (1913-1922)*, Haz. Ahmet Zeki İzgözer, İstanbul, Nehir Yayınları, 2006.

Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.

Erden, Ali Fuad, *Birinci Dünya Savaşında Suriye Hatıraları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, 2006.

Halil Paşa, *İttihat Ve Terakkiden Cumhuriyete Bitmeyen Savaş*, Haz. Taylan Sorgun, İstanbul, 7 Gün Yayınları, 1972.

Hedin, Sven, *Bagdad-Babylon-Ninive*, Nuremberg/Burgverlag: 1918.

Hinzelin, Emile, *Histoire Illustrée de la Guerre du Droit*, Cilt 3, Strasbourg: 1921.

Hopkirk, Peter, *İstanbul'un Doğusunda Bitmeyen Oyun*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi, 1995.

- Hülagü, Metin, *İslam Birliği ve M. Kemal*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Hülagü, Metin, *Pan-İslamist Faaliyetler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1994.
- Aziz Samih, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Büyük Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1934.
- Karabekir, Kazım, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik? Cilt 2*, İstanbul: Emre Yayınları, 2. Baskı, 1995.
- Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.
- Korganof, G., *La Participation des Arméniens à la Guerre Mondiale Sur le Front du Caucase (1914-1918)*, Paris: Masis, 1927.
- Landau, Jacob M., *Pantürkizm*, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.
- Larcher, Commandant M., *La Guerre Turque Dans la Guerre Mondiale*, Paris : Berger-Levrault, 1926.
- Larcher, M., *Büyük Harpte Türk Harbi*, Cilt 2, Kaymakam Bursalı Mehmed Nihad, İstanbul: Erkan-ı Harbiye-i Umumiye, 1928.
- Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jön-Türk*, Haz. Kenan Karabulut, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Mehmet Kenan, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Cilt 2, İstanbul: 1928.
- Mehmet Ubeydullah Efendinin Malta, Afganistan ve İran Hatıraları, Haz. Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- Muhammed Ferid, *Mısır Mısırlılarıdır*, Çev. Ali Benli-Macit Karagözoğlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2007
- Oğuz, Burhan, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul: Can Matbaası, 1983.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Cilt I., İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- Pratap, Raja Mahandra, *My German Mission to High Asia, How I Joined Forces With Kaiser to Enlist Afganistan Against Great Britain*, Asia, USA: 1925.
- Saray, Mehmet, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Sonyel, R. Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt 2, Ankara: TTK, 1986.
- Stoddard, Philip H., *Teşkilat-ı Mahsusa*, 2. Baskı, Çev. Tansel Demirel, İstanbul, Arma yayınları, 2003.

Sykes, Christopher, *Wassmuss "Le Lawrence Allemand"*, Paris: Payot, 1936.

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*, İstanbul: Tan Matbaası, 1969.

Townshend, (Sir Charles V. F.), *Ma Campagne de Mésopotamie (1915-1919)*, Paris: Nouvelle Revue Critique, 1929.

Tugaç, Hüsamettin, *Bir Neslin Dramı*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.

Türköne, Mümtazer, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

Makaleler

Aydın, Yusuf, "1. Dünya Savaşında Hindistan'da Türk-Alman Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Yıl 22, Sayı 83, 2016),

Aysal, Necdet, «Savaş Dönemi ve Cepheler», *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2020.

Bonvalot, G.; "Aux Indes par terre à travers le Pamir", *Revue des Deux Mondes*, (RDM) t. 89, 1888.

Cucheval-Clarigny, "L'Asie-Centrale et le réveil de la Question d'Orient", *RDM*, 1877, t. XXI.

Cuchéval-Clarigny, « L'avenir de la puissance anglaise », *RDM*, 15 Juin 1885, t. LXIX.

Ducrocq, George, "Les Allemands en Perse", *RDM*, Vol. LIV, 1923.

el Ghaiaty, Aly, "Les menées germano-turques en Orient", *Correspondance d'Orient*, 25 juin 1918, no : 192, s. 357-358.

Général Malleterre, "La guerre dans le Levant", *RDM*, t. XXXIII, 1916.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. XXI, 1ère partie, 1 janvier 1840.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. XXI, 2ème partie, 1840.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. 21, 3ème partie, 15 mars 1840.

Jancigny, A. de, "Etat Actuel des Indes Anglaises", *RDM*, t. XXII, dernière partie, 15 mai 1840.

Khairallah, K.T., "L'Asie Antérieure et L'Egypte", *Un Siècle et Demi d'Histoire*, Cilt 3, Strasbourg: Editorial Argentero, (1931).

Kurtcebe, İ.-M. Balcioğlu, "Rauf Bey müfrezesi", *OTAM*, Cilt 1, Sayı: 1, Ankara: Mayıs 1992.

Rahmani, Ali, "L'Iran dans la strat6gie allemande (1896-1921)", *La Perse et la Grande Guerre*, Institut Française de Recherche en Iran, T6heran, 2002.

Rouire, "La question du Golfe persique II.", *Revue des Deux Mondes*, t. XVII, 1903.

Valbert, G., "La Question Indo-russe d'apr6s deux voyageurs français", *RDM*, t. XC, 1888.

Tezler

Aydın, Yusuf, *Birinci D6nya Savaşı'nda Cihat İlanı ve Orta-Doğu*, Doktora Tezi, Ankara niversitesi, T6rk İnkılap Tarihi Enstit6s6, 2015.

Aydın, A. Ersat, *Les Relations Turco-Persans pendant la premi6re Guerre Mondiale*, M6moire de DEA, Universit6 March Bloch, Strasbourg, 2005.

Sarısamın, Sadık, *T6rk-İran İlişkileri*, Doktora tezi, T6rk İnkılap Tarihi Enstit6s6, Erzurum, 1994.